

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

SLOŽENÁ ADJEKTIVA V DÍLECH OBROZENSKÝCH AUTORŮ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Autorka diplomové práce: Dana Žišková

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Marie Janečková, Csc., Filozofická fakulta JU,
Ústav bohemistiky

České Budějovice 2008

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci na téma *Složená adjektiva v dílech obrozenských autorů* jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 25. dubna 2008

.....

podpis

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení této diplomové práce,
za cenné rady a laskavý přístup na konzultacích.

ANOTACE

SLOŽENÁ ADJEKTIVA V DÍLECH OBROZENSKÝCH AUTORŮ

Téma diplomové práce patří do oboru nauka o tvoření slov (slovotvorba). Práce pojednává o slovotvorné tvořivosti autorů druhé obrozenské generace, konkrétně o složených adjektivech. Pramenem pro excerpci složených adjektiv jsou sbírky poezie vybraných autorů druhé obrozenské generace (F. L. Čelakovský, J. K. Chmelenský, J. V. Kamarýt a M. M. Z. Polák). Metodickým zdrojem je monografie Dušana Šlosara *Česká kompozita diachronně* (1999). Pracujeme s termíny: adjektivní kompozita, kompozice, derivační kompozice, konekt, první a druhý člen kompozita.

Cílem práce je roztřídění adjektivních kompozit, zhodnocení významu a využití kompozit v textu, posouzení jejich sdělné hodnoty a sledování frekvence kompozit v textech autorů.

ANNOTATION

COMPOUND ADJECTIVES IN THE WORKS WRITTEN DURING THE NATIONAL REVIVAL

The topic of this thesis covers the field of word-formation processes and describes the word-formation creativity of second revival generation authors, in particular compound adjectives. The poetry collections of selected second revival generation authors (F. L. Čelakovský, J. K. Chmelenský, J. V. Kamarýt and M. M. Z. Polák) are the source for compound adjectives research. The monograph of Dušan Šlosar *Česká kompozita diachronně/Czech Compounds in Diachronic aspect* (1999) is the source of methodology for this research. We have worked with terms: compound adjectives, compounding, derivative compounding, linking word, first and second part of a compound.

The research target of this thesis is to classify the compound adjectives, to assess the meaning and use of compounds in text, to consider their communicative significance and to observe the frequency of compounds in the text of the authors.

OBSAH

Úvod	8
I. Teoretická část – adjektiva, jejich druhy, deklinace a způsoby tvoření	10
1.1 Adjektiva	10
1.2 Tvoření adjektiv	11
1.3 Skládání slov	11
1.3.1 Koordinační složeniny	13
1.3.2 Subordinační složeniny	13
1.4 Složená adjektiva	15
1.5 Složená adverbia	16
1.5.1 Adverbia z adjektiv složených	16
1.6 Kalkování	17
1.7 Obrozenská doba	18
1.7.1 František Ladislav ČELAKOVSKÝ	22
1.7.2 Josef Krasoslav CHMELENSKÝ	22
1.7.3 Matěj Milota Zdirad POLÁK	23
1.7.4 Josef Vlastimil KAMARÝT	23
II. Praktická část – analýza shromážděného materiálu	25
2.1 Adjektivní kompozita skladu A-K-S	27
2.2 Adjektivní kompozita skladu A-K-A	30
2.3 Adjektivní kompozita skladu S-K-A	34
2.4 Adjektivní kompozita s předním členem subst. v pádovém tvaru	36
2.5 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním	37
2.6 Adjektivní kompozita skladu N-K-S	42
2.7 Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním	44
2.8 Adjektivní kompozita s předním členem adverbiálním	46
2.9 Souhrnné hodnocení adj. kompozit z děl obrozenských autorů	47
2.9.1 Tabulka s celkovým přehledem adjektivních kompozit	48
2.9.2 Adj. komp. skladu A-K-S	49
2.9.3 Adj. komp. skladu A-K-A	52
2.9.4 Adj. komp. skladu S-K-A	55
2.9.5 Adj. komp. s předním členem subst. v pádovém tvaru	57
2.9.6 Adj. komp. se zadním členem deverbálním	59

2.9.7 Adj. komp. skladu N-K-S	62
2.9.8 Adj. komp. s předním členem pronominálním	64
Závěr	66
Rejstřík adjektivních kompozit	70
Příloha – Dobrovský, J., Bildsamkeit der slawischen Sprache.....	80
Seznam zkratek a značek	93
Seznam použité literatury	94

ÚVOD

Téma diplomové práce se týká slovotvorné tvořivosti autorů druhé obrozenské generace, kteří užívali k básnickým účelům slovotvorných novotvarů.

Toto téma práce jsem si zvolila proto, že mě problematika slovotvorby zaujala během studia na vysoké škole a chtěla jsem se jí věnovat důkladněji.

Téma diplomové práce spadá do oboru nauka o tvoření slov (slovotvorba) a pojednává o typech adjektivních kompozit, slovnědruhově příslušnosti komponentů a jejich řazení v kompozitu.

Cílem diplomové práce je jednak přispět k rozšíření znalostí o básnické mluvě v době národního obrození, jednak snaha o zachycení slovotvorných postupů při tvoření adjektivních kompozit užitých spisovateli druhé obrozenské generace. Základem práce byla excerpce adjektivních kompozit u vybraných spisovatelů – F. L. Čelakovského, J. K. Chmelenského, J. V. Kamarýta a M. M. Z. Poláka.

Shromážděný materiál je roztríděn podle metodického postupu zvoleného v monografii Dušana Šlosara *Česká kompozita diachronně* (1999). Tato dnes již klasická monografie se zároveň stala i mým základním pramenem poznání zákonitostí kompozice, ze kterého jsem čerpala.

Dalšími prameny byly práce M. Janečkové *Barokní pozadí složených adjektiv v Máchově díle* (v tisku), I. Bozděchové *Tvoření slov skládáním* (1996) a *Mluvnice češtiny I* (1986). Ostatní literatura, ze které jsem vycházela, je uvedena v seznamu literatury.

Téma jsem pojala jako celek, šlo mi nejen o roztrídění adjektivních kompozit, ale chtěla jsem získat i přehled o zajímavé a pro jeho představitele náročné době národního obrození a o vývoji českého jazyka v této době.

Práce je rozčleněna do dvou částí – teoretické a praktické.

V teoretické části diplomové práce se stručně zmiňuji o době národního obrození, o autorech druhé obrozenské generace, jejich životě a tvorbě. Kapitoly pojednávají také o jazyce této doby, o tvoření slov a o tvoření slov skládáním. Zaměřuji se i na obecný výklad adjektivních kompozit, na jejich dělení.

Cílem praktické části je analýza složených adjektiv podle slovnědruhové povahy komponentů s přihlédnutím k významu celého kompozita a jejich roztrídění. Excerpci jsem provedla u již zmíněných autorů – F. L. Čelakovského, J. K. Chmelenského,

J. V. Kamarýta a M. M. Z. Poláka. Pro tyto autory užívám značky Čel, Chmel, Kam, Pol. Vybraná adjektiva uvádím vždy ve spojení se substantivem, příklady jsou tištěny kurzívou a řazeny abecedně. Sledovala jsem také, zda excerpovaná adjektivní kompozita zaznamenal ve svém pětidílném *Slovníku česko-německém* Josef Jungmann. Adjektivní kompozita, která ve slovníku neuvádí, jsou vypsána v závěru jednotlivých kapitol.

Všechna adjektivní kompozita se podařilo zařadit ke slovotvorným typům. Některá jsou však zařazená s výhradami, protože jejich zařazení k typu nevykazuje všechny rysy shodnosti se skupinou a lze mít určité pochybnosti o ústrojnosti, správnosti jejich tvoření.

Myslím si, že tuto problematiku je možné dále rozvíjet, protože je to tematika obsáhlá. Nabízí se např. excerpce adjektivních kompozit u dalších obrozenských autorů, nebo sledování jiného slovního druhu kompozit, např. substantivních kompozit.

Doufám, že moje práce přispěje ke zkoumání jazyka v době národního obrození, zejména k hlubšímu a v dokladové části názornějšímu seznámení s tvůrčím jazykovým úsilím těchto autorů.

1.1 Adjektiva

„Adjektiva představují plnovýznamový ohebný slovní druh. Pojmenovávají vlastnosti substancí (tj. osob, zvířat a neživých jevů konkrétních i abstraktních) a některé druhy relací. Ve větě plní primárně funkci atributu a jmenné části přísudku (*Petr je silný*); častá jsou i v doplňku (*Odešel zklamaný*). Se substantivem, ke kterému se vztahují, se shodují v rodě, čísle a pádě.“¹

Z významového hlediska dělíme adjektiva na **kvalitativní** a **relační**.

Kvalitativní adjektiva vyjadřují vlastnosti substancí např. *dobrý, velký, malý* atd. Mívají povahu subjektivního hodnocení a většinou je možné je stupňovat.² Kvalitativní adjektiva tedy vyjadřují příznak jako kvalitu. Příznak mohou označovat dvojím způsobem: absolutně, z hlediska mluvčího objektivně, vlastnost pouze popisují (*slepy, nahý, mrtvý* – **adjektiva deskriptivní**), nebo mohou vyjadřovat vlastnost jako výsledek vědomého hodnocení příznaku (*vysoký, veselý, smutný* – **adjektiva kvalifikační**).³

„**Relační** adjektiva vyjadřují kromě vlastnosti substancí i vztah k další substantii nebo ději, k jiné vlastnosti nebo okolnosti, od jejichž názvů jsou utvořena, např. *studentský (spolek), dřevěná (chalupa)*. Relační adjektiva, která vyjadřují vlastnost danou objektivně, se nestupňují, např. *prkenná (ohrada)*.“⁴ K adjektivům relačním zařazujeme i **adjektiva posesivní** (přivlastňovací). Vyjadřují vztah přivlastňování k základu, od něhož jsou tvořena, např. *otcův (přítel), matčina (šála)*.⁵

Z hlediska morfologického mají adjektiva dvě základní deklinace: jmennou a specifickou adjektivní (složenou).

Jmenné podoby jsou původní, složené podoby vznikly na konci praslovanského období spojením jmenných adjektiv s tvary osobních (původně ukazovacích) zájmen. Do současné češtiny se dochovaly ze jmenné deklinace pouze zbytky. Jmenné tvary existují pouze v nominativu, ojediněle akuzativu (působí jako archaismy).⁶ Jmenné tvary z jazyka mizí a hovorový jazyk se již těmto tvarům úplně vyhýbá.⁷

¹ Příruční mluvnice češtiny. NLN, Praha 2003, s. 281.

² Příruční mluvnice češtiny. NLN, Praha 2003, s. tamtéž.

³ Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J., *Čeština pro učitele. Vade mecum bohemiae*, Opava 2002, s. 123.

⁴ Příruční mluvnice češtiny. NLN, Praha 2003, s. 281.

⁵ Příruční mluvnice češtiny. NLN, Praha 2003, s. 281.

⁶ Rusínová, Z., *Současná česká morfologie*. MU, Brno 1993, s. 47.

⁷ Rusínová, Z., *Současná česká morfologie*. MU, Brno 1993, s. 48.

Adjektivní deklinace je charakteristická speciálním typem deklinace s tvrdým vzorem *mladý* a s měkkým vzorem *jarní*.

Samostatné skloňování mají adjektiva přivlastňovací, v této deklinaci se střídají tvary podle substantivních a adjektivních vzorů. Obvykle se uvádějí dva vzory *otcův* a *matčín*.⁸

Čeština vyjadřuje přivlastňování především posesivním adjektivem, může však stejný vztah vyjádřit i genitivem substantiva. „Genitivní konstrukce je nutno použít v případě, že se od daného substantiva přivlastňovací adjektivum z formálních důvodů netvoří, např. *most Palackého, kostým tanečnice*.“⁹

Některá adjektiva přejatá z cizích jazyků zůstávají nesklonná, např. *lila (odstín)*. Nesklonné zůstávají i hovorové podoby přivlastňovacích adjektiv, např. *Novákovíc (rodina)*.¹⁰

1.2 Tvoření adjektiv

Přídavná jména se tvoří z podstatných jmen, z přídavných jmen, ze sloves a z příslovcí. Tvoření adjektiv probíhá odvozováním (derivací) - pomocí přípon, předpon, nebo smíšeným způsobem předponově-příponovým, popř. příponově-koncovkovým – a skládáním (kompozicí); při tvoření převažuje způsob kompozičně-derivační, čistá (vlastní) kompozice je reprezentována staršími typy adjektivních kompozit.¹¹

1.3 Skládání slov

Skládání slov, neboli kompozice, je tvoření slov spojováním dvou, nebo více slov v jedno slovo. Kompozice je druhým nejrozšířenějším způsobem tvoření slov v češtině.

„Slovotvorný postup kompozice byl vlastní už praslovanštině. Typy praslovanských kompozit však nelze rekonstruovat – na rozdíl od rekonstrukcí v jiných jazykových plánech – na základě staroslověnštiny. Intelektualizovaná staroslověnština

⁸ Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J., *Čeština pro učitele*. Vade mecum bohemiae, Opava 2002, s. 127.

⁹ Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J., *Čeština pro učitele*. Vade mecum bohemiae, Opava 2002, s. 128.

¹⁰ *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 2003, s. 284.

¹¹ Mejstřík, V., *Tvoření slov skládáním*. In: *Mluvnice češtiny I*. Academia, Praha 1986, s. 472.

totíž pod vlivem řečtiny rozvinula slovotvorný postup kompozice daleko za její původní rozsah v praslovanštině.¹²

Slovo vytvořené skládáním nazýváme složenina či složené slovo – kompozitum. Části kompozita jsou členy složeniny – komponenty, místo, kde se stýkají, je šev.

Oba komponenty složeniny mají z hlediska slovotvorného povahu primární, to znamená, že jimi nejsou slova odvozená. Obě části bývají spojeny konektem, kterým bývá ve většině případů kmenotvorný vokál předního členu kompozita.

„Složenina obsahuje více informací než odvozenina. Proto se kompozice uplatňovala hlavně tam, kde je to nejvíce žádoucí, totiž v terminologických okruzích, k nimž můžeme počítat názvy rostlin, živočichů i zárodky právní terminologie. Kompozit během vývoje přibývalo a možnosti tvoření skládáním se rozšiřovaly.“¹³ Skládáním se tvoří zejména substantiva, adjektiva, méně příslovce a zcela výjimečně slovesa.

Hlavní zdroj pro naši analýzu představuje práce D. Šlosara a jeho diachronní pohled při stanovení typu adjektivních kompozit.

Při dělení adjektivních kompozit lze vycházet buď z jejich formy, jak je tomu v *Mluvnici češtiny I*, nebo ze sémanticko-syntetického vztahu mezi členy, jako u I. Bozděchové nebo V. Šmilauera. Tito autoři se zabývají dělením kompozit z hlediska synchronního. Pro přehled uvádíme dělení kompozit.

Složeniny se dělí podle těsnosti vztahu mezi oběma členy na složeniny **vlastní** (pravé), tj. složeniny, které nelze beze změny rozložit na samostatná slova, např. *zprav-o-daj*; složeniny **nevlastní** (nepravé), tj. složeniny, které lze beze změny rozložit na samostatná slova: např. *divuplný – plný divu*.¹⁴

Třídění složenin nebývá jednotné a provádí se často z různých na sobě nezávislých hledisek. P. Hauser se drží návrhu na jednotné třídění v Dokulilově *Tvoření slov v češtině I*, kdy se podle významového vztahu členů složeniny dělí na **koordinační** a **subordinační**.¹⁵

¹² Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 11.

¹³ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 11.

¹⁴ Šmilauer, V., *Novočeské tvoření slov*. SPN, Praha 1971, s. 13.

¹⁵ Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*. SPN, Praha 1986, s. 151.

1.3.1 Koordinační složeniny

- a) prostě slučovací – přídavná jména jsou častější, než podstatná jména, např. *černobílý*, *hluchoněmý*; mohou mít i více základů, např. *červenomodrobílý*;
- b) vztahově slučovací – vyjadřují vztah současně ke dvěma základům, psané se spojovníkem, např. *ekonomicko-politický*;
- c) vztahově vzájemné – oba základy jsou ve vzájemném vztahu, psané se spojovníkem, např. *česko-ruský*, *ostravsko-karvinský*.

1.3.2 Subordinační složeniny

Podle polohy určovaného členu je rozdělujeme do dvou skupin:

1. Určovaný člen je na konci složeniny

A. složeniny vnější – přídavná jména, která jsou motivována spojením přívlastku se jménem, např. *černovlasý*;

B. složeniny vnitřní

- a) Ve druhé části složeniny bývá hotové podstatné jméno, které existuje i mimo složeninu; je onomaziologickou bází složeniny a první člen ji blíže určuje a diferencuje, např. *maloměsto* = malé město.
- b) Ve druhé části je základ, který je formován teprve ve složenině, dostává slovtvornou příponu, např. *dřevo/rub-ec*, nebo jen koncovku, např. *listo/pad*. Slova jsou utvořena skládáním i odvozováním, jsou to derivační kompozita sufixální a konverzní. Zařadovací složkou, onomaziologickou bází, je u nich přípona nebo koncovka.¹⁶

Další rozlišení obou typů složenin, vnějších i vnitřních, je podle povahy prvního členu a podle vzájemného vztahu.

Podle původu první části složeniny:

- a) substantivní – *sněhobílý*, *masožravý*, *pravdomluvný*, *skálopevný*;
- b) adjektivní – *novodobý*, *starodávný*, *tmavomodrý*, *modrooký*;
- c) zájmenná – *samostatný*, *samovolný*, *samozřejmý*;
- d) číslovková – *dvouletý*, *čtyřdobý*, *pětinasobný*.

¹⁶ Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*. SPN, Praha 1986, s. 152.

Podle vzájemného syntaktického vztahu rozlišujeme složeniny:

- a) předmětné – tvoření je dosti produktivní, např. *masožravý, všežravý, zákázonosný, slohotvorný*;
- b) příslovečné – tvoření je produktivní, např. *skálopevný, sněhobílý, málomluvný*;
- c) doplňkové – v první části je *samo-*, tvoření není příliš produktivní, např. *samostatný, samospasitelný*;
- d) přívlastkové – tvoří značně produktivní typ, např. *vysokoškolský, vysokohorský, státoprávní, novoměstský*.

2. Určovaný člen je na prvním místě složeniny

Tyto složeniny jsou zastoupeny jediným typem. Určovaným členem je sloveso a druhým, určujícím – podstatné jméno. Substantivum ve druhé části je hotovým slovem, např. *kazisvět*. Tvoření těchto složenin je málo produktivní.

Složeniny typu *autoškola*, které mají v jedné části cizí substantivum se v nové češtině šíří. Pokud je cizí substantivum ve druhé části složeniny, např. *čajohybrid, slovoforma*, jedná se o skupinu početně slabou, avšak tento typ skládání se v našem jazyce plně ujal a proniká i do spisovného vyjadřování.¹⁷

V některých složeninách se první část původních složenin přestává cítit jako základ slova a považuje se za předponu. To se týká slov s prvním členem *vele-* a *polo-*¹⁸.

Podle D. Šlosara jsou prvotní praslovanské typy kompozit rozeznatelné od dnešních kompozit. Nejdůležitějším společným rysem je dvoučlenná bezafixální struktura, tzn. spojení dvou kmenů bez sufixů a prefixů. Na základě pozorování lze konstatovat, že v praslovanštině existovaly tyto hlavní typy kompozit (S = substantivní komponent, A = adjektivní komponent, V = verbální komponent, N = numerální komponent, P = pronominální komponent, K = konekt).¹⁹

Sklad jednotlivých typů se jeví takto:

S-K-V je nejvýraznější typ praslovanských kompozit. Patří sem např. tyto složeniny: *nocleh, muchomůrka, vévoda, kolovrat, krvotok*. Onomaziologickou strukturou všech

¹⁷ Helcl, M., *Současné tendence při tvoření slov skládáním v češtině*. NŘ, 55, 1972, s. 122.

¹⁸ Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*. SPN, Praha 1986, s. 154.

¹⁹ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 11.

uvedených formací je vztah substance a děje, většinou majícího povahu dějového konkréta.

A-K-V známe pouze z etymologických rekonstrukcí.

N-K-S má menší zastoupení než **S-K-V**, avšak jejich existence je nepochybná. Přední člen je numerální, např. *devětsil, půlnoc, jednorožec*.

A-K-S představuje pojmenování vlastních jmen, např. *Vyšehrad*.

V-K-S představují osobitý praslovanský typ kompozit. Konektem tu bylo *-i-*, např. *kalivoda*.

Z adjektivních kompozit lze předpokládat tyto typy: **A-K-S**, **N-K-S**, **P-K-S/V**. Existence dalšího složení **S-K-V**, popř. **A-K-V** je nejistá, i když existuje několik bezsufixálních staročeských případů, např. *prostořeký*. Většinou jsou tato kompozita opatřena sufixy.²⁰

1.4 Složená adjektiva

„Snaze po vyjádření složitěho obsahu již v pojmenování, které se může přiblížit až k definici, vyhovují složená slova, a z nich zase především adjektiva, protože mohou vlastnost vyjádřenou v druhé části ještě blíže první částí specifikovat (u složenin určovacích), nebo kombinovat dvě stejnorodě vyjádřené vlastnosti téhož předmětu nebo jevu (u složenin slučovacích), popř. vyjádřit vzájemný vztah (u recipročních).“²¹

„V češtině se složená adjektiva v naprosté většině skládají ze dvou členů; poměrně zřídka do onomaziologické struktury složeného slova vstupují více než dva autosémantické základy. V takových případech se členy složeného adjektiva stávají buď tři jednoduché slovotvorné základy, nebo alespoň jeden již složený a jeden jednoduchý slovotvorný základ.“²²

„Tvoření složených adjektiv je v dnešní češtině častější slovotvorný postup, než je tvoření složených substantiv. Důvodem je obecná tendence k úspornému vyjadřování, ale i vzrůst víceslovných pojmenování sdružených. V posledních letech navíc roste počet adjektiv tvořených přímým skládáním dvou, či více adjektiv k vyjádření prostého

²⁰ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 13.

²¹ Helcl, M., *Současné tendence při tvoření slov skládáním v češtině*. NŘ, 55, 1972, s. 119.

²² Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*. ISVN, Praha 1996, s. 102.

vztahu sounáležitosti, paralelnosti, souvislosti apod., např. *dodavatelsko-odběratelský, pracovní-politický*.²³

Nově vznikající adjektivní kompozita jsou doménou psaných stylů, publicistického, odborného, administrativního, starší typy složených adjektiv se uplatňují v projevech mluvených a v uměleckém stylu (některé typy jsou přímo pro umělecký, zejm. starší básnický styl, svou knižností charakteristické).²⁴

1.5 Složená adverbia

„Adverbií vniklých skutečným slovotvorným postupem kompozice je mizivý počet. Jsou většinou výsledkem nekategoriálních, spíše nahodilých adverbializačních procesů. Valná většina složených adverbií představuje výsledek transpozice složených adjektiv, např. *jednostejně, obapolně, staročesky*.“²⁵

Adverbia, která jsou tvořena skládáním, vznikají reduplikací stejného, téhož adverbialního základu. Smyslem reduplikace je zesilování, zdůrazňování významu fundujícího adverbia, např. *čistočistě, svatosvatě*.²⁶

„Adjektiva a adverbia jsou vzájemně souvztažná, vzhledem k sémantice se však obvykle jeví adverbia jako motivovaná adjektivy; může tomu však být za určitých podmínek i naopak: proto existují i adjektiva zřetelně (sufixálně) odvozená.“²⁷

Složená adverbia mají převážně povahu spřežek.

1.5.1 Adverbia z adjektiv složených

Se současným rozšiřováním některých typů složených přídavných jmen roste i množství příslovčí z těchto adjektiv odvozených. Jde vesměs o příslovce způsobu, popř. zřetele; je to produktivní způsob vzniku adverbií.

Tvoření je ze složených adjektiv koordinačních, např. *černobíle*, ze složených adjektiv determinačních, např. *tmavočerveně* (modifikace), *pravdomluvně* (mutace), nebo příslovce vzniknou spřažením, např. *obdivuhodně*.²⁸

²³ *Mluvnice češtiny I*, s. 472.

²⁴ Tamtéž, s. 472.

²⁵ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 75.

²⁶ *Mluvnice češtiny I*, s. 485.

²⁷ Tamtéž, s. 485.

²⁸ *Mluvnice češtiny I*, s. 444-445.

1.6 Kalkování

Kalkování, neboli doslovné překládání slov je známé od nejstarších dob v souvislosti s překlady. Kalkovaly se složeniny hlavně z latiny a z řečtiny, dále pak z němčiny, např. *podstata* za latinské *substantia*, *lehkomyšlný* za německé *leichtsinnig*.²⁹ V době národního obrození se z neslovanských jazyků, zejména z němčiny a z latiny, slova přejímala jen omezeně, zato se více do češtiny překládala. „Z němčiny se překladem do češtiny dostávaly předponové odvozeniny, v nichž je předpona připojena přímo ke jménu, např. *mezihra*, *místokrál*, *protivítr*. Taková slova, do té doby jen řídká, se pak v češtině ustálila v typ omezeně produktivní.“³⁰ Podle němčiny se v češtině rozvinul složený typ přívlastkový: *velkoměsto* – Grosstadt. U většiny takových složenin vzniklých v obrození můžeme najít cizí předlohu: *smutnohra* – Trauerspiel, *libozvuk* – Wohllaut. „Teprve později se čeština od cizích předloh odpoutává a rozvíjí tento typ samostatně. Již v obrození k tomu byl položen základ ve slovech jako *bělokámen*, *zelenokámen*, *prvohradec*, *holobýl*, *libošťáva*. Složená slova tohoto typu se v češtině zabydlela, avšak pozdější jazykovědci orientovaní brusičsky a puristicky každou složeninu zamítali a označovali ji za germanismus. Jen pozvolna se připouštěla jednotlivá slova, která pro svou potřebnost nabyla obecného rozšíření: *maloměsto*, *velkoměsto*. Typ se pak ustálil i formálně a dnes je omezen na tvoření jen s některými adjektivními základy, především s *malo-*, *velko-*, *rychlo-*, *staro-*, *novo-*, *středo-*. Obrozený impuls byl rozvinut a přetvořen: z rozptýlených slov závislých na cizí předloze se zformoval produktivní typ složenin nezávislý na cizích vzorech.“³¹

Podle řeckých slov s první částí *eu-* se v obrozené češtině rozšířily složeniny s *blaho-*: *eugenia* – *blahorodí*. Byly zastoupeny hojně v odborné terminologii, později však většinou zapadly. V našich excerptech jsou adjektivní kompozita s předním členem *blaho-* hojně zastoupena. Více uvádíme v praktické části diplomové práce.

Z němčiny se převáděly překladem též složeniny ze dvou základů substantivních a podle nich se pak tvořila i slova nová: *skalohrady*, *růžověnec*, *krásomluva*. V dalším vývoji se udržely jen nemnohé z nich: *světoobčan*, *siločára*.

²⁹ Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Universita J. E. Purkyně, Brno 1978, s. 175.

³⁰ Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době NO*. UJEP, Brno 1978, s. 176.

³¹ Hauser, P., *tamtéž*, s. 176.

Němčina a latina byly pramenem většiny složenin s první částí *spolu-*, např. *spoluvlastenec* – compatriot, *spolubojovník* – Mitkämpfer. V obrození nebyla však taková slova příliš početná.

Složeniny se *samo-* jsou v počátku přímými kalky cizích slov s *auto-*: *samospráva* – autarchia, *samouk* – autodidakt, a *mono-*: *samovláda* – monarchie. Později jejich počet vzrůstá a tvoření se odpoutává od cizích předloh.

Pokud jde o významové oblasti, je značný počet kalků mezi názvy věd a vědních oborů. Převod těchto složenin do češtiny spadá do období obrozenského.³²

1.7 Obrozenská doba

V této kapitole nejde o hloubkové zkoumání doby národního obrození. Snažíme se poskytnout čtenáři povšechný přehled obrozenské doby. Vycházíme z *Vývoje spisovné češtiny* od Františka Cuřína (1985, s. 69–96).

Známky probouzení se projevovaly v 80. letech 18. století. Vedle obran jazyka českého to byly i první pokusy oživit českou literaturu. Do jazyka poezie vstupoval jazyk lidový, často se v počáteční obrozenské poezii objevují slova cizí, nebo nová. Rostla potřeba česky psaných knih, bylo důležité rozvíjet spisovný jazyk a ustalovat jej pravidly, a tak jej sjednocovat. Vzdělanci, zvláště teoretikové, kterým připadl úkol sepsat pravidla nového spisovného jazyka, obraceli se vědomě k jazyku humanistickému jako k živému ideálu dokonalého jazyka. Byli to především ti, kteří znali staré památky, znali českou historii, sami však prošli vyššími školami německými. Někteří se později přiznávali, že jim zpočátku dělalo velké potíže mluvit česky (to přiznával ještě Josef Jungmann).³³

V obrození, především v druhé generaci, která pocházela z lidu, se projevoval jasně názor, že základem národa je venkovský člověk.

V době obrození vznikala řada obrozenských mluvnic, např. Tomsova, či Pelclova. Mnohé se opíraly o názory **Josefa Dobrovského**. Dobrovský je pokládán za zakladatele slavistiky a jeho mluvnice získala za obrození platnost kodifikace. V tvarosloví vycházel Dobrovský z jazyka humanistického, shodoval se s gramatikou F. M. Pelcla. V hláskosloví byl konzervativnější než Pelcl. Velká většina názorů Dobrovského byla uznávána druhou obrozenskou generací (názory o tvoření slov), nebyly však přijaty jeho názory na slovní zásobu. Dobrovský na svou dobu

³² Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době NO*. UJEP, Brno 1978, s. 176-177.

³³ Cuřín, P., *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 73.

velmi výstižně popsal tvoření slov ve slovanských jazycích a v češtině. S jeho prací *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der böhmischen Sprache dargestellt* (Praha 1799) se čeští obrozenci museli seznámit, pokud chtěli užívat češtiny jako komunikačního prostředku a pokud chtěli přispět k obohacení a rozšíření české slovní zásoby. Dobrovský kritizoval neústrojně tvoření nových slov a stanovil, že tvoření se má dít podle produktivních derivačních typů zastoupených v češtině veleslavínského období. Za základní princip tvoření nových slov označil analogii.

V čele druhé generace stál **Josef Jungmann**. Mateřským jazykem měla být psána literatura krásná i vědecká. Jako prameny, ze kterých má čeština čerpat nová slova, uvádí Jungmann starou češtinu, česká nářečí, slovanské jazyky, doslovné překlady cizích termínů (kalky, viz kapitola kalkování) a nové tvoření. Vznikala slova pro terminologii botanickou, zoologickou, odborné názvosloví lékařské aj., terminologie pro tehdy existující vědní obory, slova básnická pro uměleckou literaturu. Vznikl Jungmannův termín pro adjektivum *jméno přídavné, přídavné, spolustatné, vlastnostné*. Období tvoření termínů bylo zakončeno až v polovině 19. století *Německo-českým slovníkem vědeckého názvosloví* (1853).

Jungmannovo úsilí vyvrcholilo pětidílným *Slovníkem česko-německým* (1834-1839). Základním pramenem se mu stal Veleslavín, Dobrovský a úzus. Také se opíral o polský slovník Samuela Bogumiła Linda. Jungmann se zabýval diferenciací jazyka. Odlišoval styl prostý, prostřední a vysoký. Lišil prózu a poezii. Poezie = mluva básnická stojí nad prózou.

Jazyková norma za obrození byla široká a rozkolísaná. Silně kolísala kvantita. Hláskosloví a tvarosloví nebylo ustáleno. V Jungmannově období mnozí autoři užívali kodifikaci Dobrovského, která byla archaická. Ve skladbě se sloveso kladlo na konec věty, což byl humanistický princip, který se udržel po dlouhou dobu obrození.

Literární tvorba po Puchmajerově škole se dělí do dvou období, a dvou skupin. První generace, puchmajerovská, přijímala nová slova pro potřebu vyjádření a nesnažila se synonyma rozlišovat, druhá generace, jungmannovská, využívala v hojném zastoupení novotvarů, zejména v básnickém jazyce. Tato generace si nejvíce oblíbila složená adjektiva. Jak uvádí F. Cuřín, v jeden celek často spojovala adjektiva významově značně odlehlá, takže je velmi nesnadné určit jejich přesný význam.

Skládání bylo pravděpodobně pokládáno za samozřejmé a libovolné, protože Jungmann ani všechny složeniny ve svém slovníku nezaznamenal.³⁴ Užívání složených slov vypadá jako móda tehdejší doby. Od desátých let 19. století se složeniny vyskytují téměř u všech spisovatelů, např. Poláka, Kamarýta, Kollára, Palackého, Čelakovského, Máchy, Tyla a jiných.

Na konci 20. a 30. let již vlna novotaření opadla, skládání adjektiv se stalo běžným jevem a nebylo již tak hojné. Někteří autoři se lexikálně i syntakticky přiklonili k lidovému jazyku. Čelakovský a jiní spisovatelé začali předcházející dobu zavrňovat. Hlavním představitelem období se stal K. H. Mácha, který kladl důraz na zvukosled, projevující se např. postavením přívlastku (*zborcené harfy tón*).

Ve 30. letech již Jungmann a Palacký vystupovali proti nadměrnému a neúměrnému novotaření.

U Poláka, Lindy a Novotného se začal vytvářet nový básnický jazyk, který byl odtržený od lidového. Odtržení se projevovalo i tematicky. J. Jungmann překládal sbírky vzdálené českému prostředí, Polák oslavoval krásu přírody bez lidí, Linda a Novotný se upírali k minulosti. Oproti tomu se Jungmannovi žáci vrací k lidu, k potřebám národa.

V kritikách vystupuje jako teoretik tohoto období J. K. Tyl, který žádal větší srozumitelnost spisovného a literárního jazyka pro nové čtenáře, jež je důležité získávat. Prvky básnického jazyka neodmítal, spisovatelé však museli dobře rozeznat místa, kde je možné těchto slov užít. Požadoval, aby bylo dílo obsahově i jazykově novodobé.³⁵

V diplomové práci sledujeme adjektivní kompozita u vybraných autorů druhé obrozenské generace – F. L. Čelakovského, M. M. Z. Poláka, J. K. Chmelenského a J. V. Kamarýta. Pro orientaci čtenáře uvádíme stručný přehled o národním obrození, jeho etapách a vybraných autorech.

Názvem národní obrození označujeme literaturu od počátku poslední čtvrtiny 18. století do konce 50. let 19. století. Česká společnost je v tomto období ohrožována nebezpečím germanizace. Osud české literatury byl závislý na vytvoření novodobé české jazykové kultury.³⁶

³⁴ Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 94.

³⁵ Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985, s. 96.

³⁶ Zapletal, Z., *Literatura národního obrození*. SPN, Praha 1973, s. 3.

Tradičně bývá národní obrození vnitřně členěno na 4 etapy.

1. 1770 – 1860. První etapa je charakteristická obranami českého jazyka. V této etapě jsou položeny a upevněny základy obrozenské literatury. Vznikají pokusy o tvorbu české beletrie v duchu klasicismu. Nejvýraznější osobností byl Josef Dobrovský.
2. 1806 – 1830. Začátek druhé etapy je vymezen nástupem Jungmannovy generace. Typický je bojovný program za český jazyk. „Češství se formovalo jako ucelený systém. Druhou etapu obrození lze nazvat i obdobím zformování vlasteneckého romantismu.“³⁷
3. 1830 – 1845. V literatuře se rozvíjí více směrů, realismus, *biedermeier*. Vzniká dílo K. H. Máchy. Vyhraňuje se romantismus. Je utvořena společenská základna české literatury.
4. 1845 – 1856. Poslední etapa národního obrození. Čeština se stabilizovala, je užívána v kulturním životě i ve všech druzích literární tvorby.³⁸

Hlavní znaky druhé obrozenské generace jsou vlastenectví a bojovnost proti německému. Vznikají první pokusy o českou vědu, které jsou spjaty se snahami o obohacení českého jazyka. Začínají vycházet česky psané časopisy, např. *Slovesnost* od Jungmanna. Pro Jungmanna je nejdůležitější český jazyk, pojem českého národa omezuje pouze na uživatele češtiny. Jungmannův jazykový program kladl důraz na nevšední, vznešenou a poeticky zabarvenou mluvu. Pro jungmannovce byla důležitá víra ve slovanství a slovanská myšlenka se stala oblíbeným tématem v básnických dílech.

„Iniciativní Jungmann kolem sebe seskupoval žáky a spolupracovníky, čímž vytvořil a ovlivnil několik škol (kritickou, překladatelskou, vědeckou a básnickou), bez jejichž existence by nebyl obrozenský proces všestranný.“³⁹

Dnes je tato škola nazývána tzv. **Jungmannovou básnickou a vědeckou školou** (patřily sem všechny významné osobnosti české vědy a literatury té doby, např. F. Palacký, J. E. Purkyně, F. L. Čelakovský atd.).⁴⁰

³⁷ Tureček, D., *Česká literatura národního obrození*. PF JU, České Budějovice 1995, s. 9.

³⁸ Tureček, D., *Česká literatura národního obrození*. PF JU, České Budějovice 1995, s. 10.

³⁹ Polák, J., *Česká literatura 19. století*. SPN, Praha 1990, s. 33.

⁴⁰ Wikipedia, *Josef Jungmann*. http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Jungmann, [31. 3. 2008].

Spisovateli druhé obrozenské generace byli např. J. Jungmann, F. Palacký, P. J. Šafařík, J. Kollár, F. L. Čelakovský, M. M. Z. Polák, J. K. Chmelenský, J. V. Kamarýt, v próze pak M. D. Rettigová a V. K. Klicpera.

Připojujeme stručný přehled o životě a díle autorů, z jejichž děl jsme excerpovali adjektivní kompozita.

1.7.1 František Ladislav ČELAKOVSKÝ (1799 – 1852)

Narodil se v jižních Čechách, ve Strakonících. Byl překladatel, redaktor, kritik a velká tvůrčí osobnost národního obrození. Již od studijních let měl zájem o literaturu. V této době se také rodí přátelství s vrstevníky J. V. Kamarýtem a J. K. Chmelenským, pozdějšími básnickými spolupracovníky.

Studoval filozofii v Praze a v Českých Budějovicích, studia však nedokončil. Od r. 1842 působil jako profesor slavistiky na univerzitě ve Vratislavi, r. 1849 přešel do Prahy na univerzitu jako profesor slovanských jazyků.⁴¹

Jeho tvorba je spjata s lidovou písní, folklorem, užívá milostnou, přírodní a vlasteneckou tematiku. V jeho tvorbě se odráží i morální a filozofické názory.

Jeho překladatelská činnost se zaměřuje na literaturu německou a anglickou.

Čelakovský psal poezii, prózu a vědecké práce, např. *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Mezi jeho nejznámější sbírky patří *Smíšené básně*, *Kvítí*, *Ohlas písní ruských*, *Ohlas písní českých* a *Růže stolistá*.

1.7.2 Josef Krasoslav CHMELENSKÝ (1800 – 1839)

Narodil se v Bavorově v jižních Čechách. Studoval v Českých Budějovicích, jeho spolužákem byl Čelakovský. Poté studoval v Praze filozofii a práva.

Vynikal jako divadelní a literární kritik. Také byl skladatelem operních libret a hudebním kritikem. Kladl důraz na uměleckou a technickou vyspělost divadla.

Věnoval se slovesné a písňové tvorbě. Od r. 1835 vydával hudební časopis *Věvec ze zpěvů vlasteneckých uvitý a obětovaný dívkám vlastenským*. Napsal libreta k operám *Dráteník* a *Oldřich a Božena* od Františka Škroupa (1801 – 1862).

Jako překladatel uvedl první české překlady Mickiewiczových básní v *Časopise českého muzea*.

⁴¹ Šťastný, *Čeští spisovatelé deseti století*. HQ Kontakt, Praha 2001, s. 57.

Napsal jedinou sbírku poezie *Básně*, která obsahuje básně lyrické a básně vlastenecké s výchovnou tendencí. V této sbírce najdeme prvky baladické a motivy z venkovského života.

Jako právník je autorem odborných článků *Česká panství a Karlštejnské manské právo*.⁴²

1.7.3 Matěj Milota Zdirad POLÁK (1788 – 1856)

Narodil se v Zásmukách. Během napoleonských válek se přihlásil jako dobrovolník do armády. R. 1813 odešel do války a dostal se do Paříže. Poté byl deset let v Itálii – v Neapoli. Postupně povyšoval a dosáhl hodnosti generálmajora. Polákova rodina se poněmčila a jeho vztah k české literatuře ochladl.⁴³

Vrcholem jeho tvorby a jedním z vrcholných děl druhé obrozenské generace je *Vznešenost přírody*, která vyšla r. 1813. Sbíрка popisuje přírodu v jejích rozmanitých podobách, které byly chápány jako projev nejvyšší dokonalosti. Skladba oplývala poetismy a množstvím složených slov, v češtině neobvyklých. Ve své době byla přijata s nadšením a měla význam i pro další rozvoj naší novodobé poezie.⁴⁴

Z prózy je významná cestopisná *Cesta do Itálie*, která vycházela časopisecky v letech 1820 až 1822.

1.7.4 Josef Vlastimil KAMARÝT (1797 – 1833)

Narodil se ve Velešíně v jižních Čechách. Byl překladatel.

Studoval gymnázium v Českých Budějovicích společně s Čelakovským a Chmelenským. Poté odešel do Prahy, kde začal studovat filosofii. Dokončil ji v Českých Budějovicích, kde vystudoval i bohosloví. Od r. 1825 se stal kaplanem v Klokotech u Tábora.⁴⁵

Věnoval se sběru lidové slovesnosti a duchovních písní, udržoval kontakty s řadou obrozenských osobností.⁴⁶

Přispíval do *Rozmanitostí, Čechoslava, Denice, Poutníka slovanského, Časopisu Českého muzea, České včely* aj. V překladech se zaměřil na německou a ruskou literaturu.

⁴² Šťastný, R., *Čeští spisovatelé deseti století*. HQ Kontakt, Praha 2001, s. 152.

⁴³ Šťastný, R., *Čeští spisovatelé deseti století*. HQ Kontakt, Praha 2001, s. 308.

⁴⁴ Zapletal, Z., *Literatura národního obrození*. SPN, Praha 1973, s. 65.

⁴⁵ *Dějiny české literatury II*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960, s. 619.

⁴⁶ *Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha 2005, s. 318.

Knižně vyšly *Smíšené básně, České národní duchovní písně, Písně v národním českém duchu, Pomněnky aneb Rýmované propovědi nábožnosti, mravnosti a moudrosti.*

Sebrané světské a duchovní básně J. V. Kamaryta vydal jeho bratr František r. 1867.

II. Praktická část

Analýza shromážděného materiálu

Materiálovým východiskem diplomové práce je excerpce adjektivních kompozit z těchto básnických sbírek.

F. L. Čelakovský – *Básně, Epigramy a Selanky, Kvítí, Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých, Padesátka z mé tobolky, Pomněnky Vatavské, Růže stolistá, Růže a jiné kvítí, Smíšené básně.*

J. K. Chmelenský – *Vybrané spisy.*

J. V. Kamarýt – *Kancionál svato-klokotský, Komu pěji, Pomněnky, Sebrané světské a duchovní básně, Smíšené básně.*

M. M. Z. Polák – *Básnické spisy (Vznešenost Přírody, Vznešenost přirozenosti).*

Při excerpci jsme zavedli pro každého autora značku a v praktické části uvádíme adjektivní kompozita za značkou příslušného autora. V přehledu je uvádíme: **Čel** – F. L. Čelakovský, **Chmel** – J. K. Chmelenský, **Kam** – J. V. Kamarýt a **Pol** – M. M. Z. Polák.

Adjektivní kompozita jsme excerpovali ve spojení se substantivem. Kompozita řadíme ve výčtu abecedně. Počet excerpovaných složených adjektiv je 420.

V excerpovaném materiálu se některá kompozita opakují, ale objevují se ve spojení s jiným substantivem, např. *blahorodná mysl, blahorodné háje, divotvorný kov, divotvorný kraj*. Někdy se stejné kompozitum objevuje u více autorů, např. *hustolistá růže* u Chmelenského i Kamarýta. Taková kompozita vždy vypisujeme všechna a ke všem autorům.

Časté jsou případy, kdy autor užívá stejných adjektivních kompozit v různých básních, či sbírkách, např. *cizokrajná slast* u Kamarýta se objevuje ve sbírkách *Komu pěji* a *Pomněnky*. Tato kompozita vypisujeme u daného autora pouze jednou, v tabulce pak jejich frekvenci započítáváme tolikrát, kolikrát byla užita.

Někdy se v různých sbírkách téhož autora objevují stejné básně, ve kterých jsou stejná kompozita. Tato kompozita již nepočítáme.

Abecední rejstřík adjektivních kompozit uvádíme samostatně od strany 70. Adjektiva jsou uvedena s příslušnými stranami, na kterých je lze vyhledat. Seznam kompozit slouží čtenáři k přehlednější orientaci v diplomové práci.

Ve sbírce *Básnické spisy M. M. Z. Poláka* je stejná skladba dvakrát. *Vznešenost přirozenosti* vyšla nekorigovaná Jungmannem r. 1813, poté r. 1819 vyšlo nové, přepracované vydání *Vznešenost přírody*. Excerpci jsme provedli v obou vydáních, protože jsme zjistili, že některá složená adjektiva se v novější verzi již nenachází. Kompozita, která byla shodná v obou vydáních, jsme excerpovali z novější skladby.

Inspiračním zdrojem a metodickým návodem při třídění adjektivních kompozit se pro nás stala monografie D. Šlosara *Česká kompozita diachronně* (1999). Adjektivní kompozita Šlosar třídí podle slovnědruhově příslušnosti komponentů a podle pořadí postavení členů v kompozitech; dále viz praktická část diplomové práce. Ve své práci adjektiva řadí retrográdně, tento postup nezachováváme.

Dalšími pracemi, studii i články, ze kterých čerpáme, jsou: *Mluvnice češtiny 1 – Tvoření slov* (1986), studie I. Bozděchové *Tvoření slov skládáním* (1996), některé články, např. M. Janečková *Barokní pozadí složených adjektiv v Máchově díle* (v tisku).

Širší literaturou při obohacování poznatků nám je: V. Šmilauer *Novočeské tvoření slov* (1971), P. Hauser *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození* (1978).

Seznámili jsme se také se studií Josefa Dobrovského *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der böhmischen Sprache dargestellt*, konkrétně s částí věnovanou adjektivním kompozitům (Praha 1799). Tuto část připojujeme v příloze diplomové práce.

Za adjektivními kompozity všech skladů je souhrnné hodnocení adjektivních kompozit z děl obrozenských autorů. Pro přehlednost uvádíme tabulky adjektivních kompozit a popisy k nim.

2.1 Adjektivní kompozita skladu A-K-S

Tento typ kompozit je považován za jeden z nejpůvodnějších. Jeho funkcí je vyjadřovat vlastnost vyznačování se rysem pojmenovaným oběma základy vstupujícími do kompozita. Jsou velmi rozšířeným typem, o čemž svědčí například kompozita typu *černovlasý, černooký*, společná více slovanským jazykům, která se tvoří postupem kompozičně-konverzním. V kompozitech typu *dobrovolný* se uplatňuje od praslovanské doby postup kompozičně-derivační.⁴⁷

Adjektivní kompozita typu A-K-S představují hojně zastoupený typ, o čemž svědčí velký počet předních členů, např. *bělo-, lehko-, zlato-* aj., kde převažují adjektivní základy primární.

Konektem je od nejstarších dob po současnost jen *-o-*. Zadní členy mohou mít buď pouze morfologickou charakteristiku, např. *černooký, tvrdohlavý*, nebo se uplatňuje (většinou) postup kompozičně-derivační a sufix *-ný*.

V excerpovaných textech se objevují převážně kompozita s předním členem primárním dotvořená postupem konverzně-kompozičním. Jako přední členy kompozit adjektivních mohou být i substantivní základy na místě od nich derivovaných adjektiv. Taková kompozita zařazujeme také sem, vždy na konec výčtu po středníku a pomlčce, aby se vyčleněné typy příliš netříštily. Se zadními členy jsou spojeny pomocí běžných konektů.

Čel – *černooká černucha, černooká nevěsta, černošatá noc, hojnokvětá rostlina, hustolistá lípa, milosvětlý obraz, modrooká černucha, modrooký rybař, novověká flora, prostoduchá příroda, prostovlasá Běla, pustožubá tlama, šedorouchá mlha; velkorodé hlávky; – bleskokřídla mračna, medohlasý ptáček, trudnozvuká píseň;*

Kam – *černooká dcerka, černooká Rozinka, čistovodé řeky, dlouhověcí lidé, drsnozvuká harfa, hustolistá růže, krátkověcí lidé, libozvuká harfa, modrooké děvče, zlatohlavá muška, zlatolampé blyskoty, zlatoustá výmluvnost; – růžolící děvče;*

Pol – *bělokorá břízka, bělokoré březí, černovlasá dívka, rychlonohý kamzík, rychlonozí kamzíci, šeromhý obval (šeromlhý), širolisté kaliny, tučnoklasé žito, tvrdojádrý perlík, zlatobarvé žluvy, žlutod'obí kosi, žlutoťopí kosi (d'ob, ťop = zob, zobák; JS I., 386-387, JS IV., 609); – květolicí jinochové, tělobarevný karafiat, vráskočelé hory;*

⁴⁷ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 53.

Chmel – *bělovlasý mládenec, hustoklasá rovina, hustolistá růže, lehkoroughá Francie, něžnolistá palma, prostovlasá vdova, prostovlasá žena, rovnocitá děva, zlatobleská hvězda*; – *hvězdovlasý měsíc, stříbrorouné stádo, stříbrozvuký hlas*;

Další početnou skupinou pak jsou adjektivní kompozita s předním členem primárním a postupem kompozičně-derivačním, při němž se uplatňují sufixy *-ní, -ný*. Mezi zadními členy jsou substantiva konkrétní i abstraktní:

Čel – *bělokamenná Moskva, bělokamenné paláce, celoroční výživa, lehkokrevné lítání, lehkověrné děvče, libozvučná Uměna, pravoslavné vojsko, pravoslavný car* (dříve pravověrný, vzniklo mylným překladem z řec. a lat. *orthodoxus*), *staromodně* (adverbium odvozené od adj. *staromodní*), *tvrdopodložné místo, tvrdošijní žáci*; – *čarolíčná noc* (druhý člen je odvozen od. *líce* JS II., 319), *krásocitný vlastenec, krásocitné výlevy, růžokvětý šat, temnobarevné krásy; čpavodůkladný kořen* (důkladný odvozeno od *důklad* JS I., 500) – první člen je odvozené adjektivum slovesné.

Kam – *cizoložně* (adv. odvozené od adj. *cizoložný*), *černoskalné sklepy, lepotvorná děvčata, lepotvorná Velena, milosrdné oči, prostokrásná dívčička, stříbrnokorná březina, suchopárná metlice, svatodušní holubička, temnostinná jedlovina, velkomocný trůn, zlopověstné dítě*;

Pol – *bělovlný potok, hrubolátná nerovnost* (zadní člen *lata/láta* = záplata JS II., 266-267), *lepotvorná duše, matnokeřná tráva*,⁴⁸ *pevnohřbetná kovadlina, plnohlasný vítr, plnorámné dívky, suchopárné holiny, tučnotrávná luka, tvrdokmenné křemeláky, zlatovrubné meze*; – *korokmenné borovice*;

Chmel – *bělorouný brav, dobrovolně* (adv. odvozené od adj. *dobrovolný*), *drahocenný poklad, lehkomyšlně* (adv. od adj. *lehkomyšlný*), *miloklidná máti, milosrdný soudce, mladotvárná šlechta* („šlechta nové tváře“), *sladkozvučné panny, stříbrolíčná Luna* (JS IV., 350 cit. z Chmelenského *stříbrolíčná luna* „luna stříbrné líce mající“); – *krásocitná dívka*;

Při postupu kompozičně-sufixálním se mohou kromě sufixů *-ný, -ní* objevit i jiné sufixy:

Čel – *starosvětský obyčej, svatojanský chlebík, svatojanský brouček*;

⁴⁸ Adjektivum *matný* je adaptace latinského *mattus* (ESM/355 podle V. Šmilauera).

staroměstské tambory;

Kam – *černohorské sídlo, černohorský rek, svatohorský vrch, svatokrálovská harfa;*

Nově se objevují zadní členy se sufixy **-ový** a **-ivý** mající velmi malé zastoupení:

Čel – *bělodubové stoly;*

Kam – *jasnomrazivá doba;*

Adjektivní kompozita skladu A-K-S jsou u vybraných autorů zastoupena v největším počtu. Některá z nich se opakují u více autorů, což ukazuje na jejich časté užívání v obrozenské době. Nejhojnější je tvoření konverzně-kompozičním způsobem a kompozičně-derivačním způsobem, sufixy *-ní, -ný*. Ve všech adjektivních kompozitech je pouze konekt **-o-**. Přední členy jsou převážně primární, jen výjimečně se v nich objeví adjektivum odvozené (*něžnolistá palma, stříbrnokorná březina, temnobarevné krásy, tučnoklasé žito*). Adjektivum *něžný* bylo odvozeno od substantiva *něha*, přejatého v době národního obrození z ruštiny (JS II., 664, ESM/394). Zadní členy jsou derivovány. Výjimečně se na místě prvního členu objevuje adjektivum odvozené ze slovesného základu (*čpavodůkladný kořen*).

Některá adjektivní kompozita jsou dnes už málo srozumitelná, např. Polákovo spojení *hrubolátná nerovnost*, které patrně značí „nerovnost jako hrubá záplata“, jak naznačuje JS II., 266-267.

V Jungmannově slovníku nejsou doložena tato adjektivní kompozita: *bělodubové stoly, bělokamenná Moskva, bělovltný potok, bleskokřídla mračna, čarolící noc, čistovodé řeky, čpavodůkladný kořen, drsnozvučná harfa, hojnokvětá rostlina, hrubolátná nerovnost, hustolistá lípa, jasnomrazivá doba, korokmenné borovice, květolící jinochové, lehkorouchá Francie, libozvučná harfa, matnokeřná tráva, medohlasý ptáček, miloklidná máti, milosvětlý obraz, mladotvárná šlechta, něžnolistá palma, pevnohřbetná kovadlina, plnorámné dívky, prostokrásná dívčička, pustozubá tlama, rovnocitá děva, růžokvětný šat, růžolící děvče, starosvětský obyčej, svatokrálovská harfa, stříbrorouné stádo, šedorouchá mlha, šeromhý obval, tělobarevný karafiat, tučnoklasé žito, tučnotrávná luka, tvrdojádrý perlík, tvrdokmenné křemeláky, tvrdopodložné místo, vráskočelé hory, zlatobleská hvězda, zlatovrubné meze, žlutořobí kosi, žlutořopí kosi.*

2.2 Adjektivní kompozita skladu A-K-A

Tento typ kompozit je příznačný teprve pro střední češtinu a v období baroka jejich uplatnění dosahuje určitého vrcholu.⁴⁹ Kompozita ze dvou adjektivních základů nejsou dědictvím z praslovanštiny, staročeské složeniny tohoto typu jsou buď kalky nebo umělé výtvořky. Jejich komponenty nemusí být jen adjektiva původní, ale i odvozená.⁵⁰

Ve střední době se nově objevují kompozita, která označují kombinaci barev a odstíny barev. Ve všech uvedených kompozitech se objevuje pouze konekt *-o-*. Spojením dvou adjektivních základů vznikají kompozita s významem slučovacím, nebo subordinačním.

V dílech sledovaných autorů se objevila tato kompozita:

Čel – *bledočerveně* (adverbium odvozené od adj. *bledočervený*), *černožlutě* (adverbium odvozené od adj. *černožlutý*), *jasnomodrá očka*, *modrojasná očka*, *modrosvětlé komíny*;

Kam – *modrojasná řeka*, *rudomodré níčení*, *smutnočerná noc*, *stříbrobílé rouško*; *černomilé srdce*, *rudopevné věže*;

Pol – *bělojasný věnec*, *bledorůžný karafiat*, *jasnobílý karafiat*, *jasnomodré větrniny*, *modrojasná nebesa*, *modrotmavé lesy*, *šeročerná barva*, *zlatojasná kule*, *zlatožlutý karafiat*; *jasnočistý průhled*;

Chmel – *černoteskná mračna*, *černotmavá noc*, *jarobujní hřebci*, *jarobujní Slávové* (obě adjektiva jsou již psl. *jarý* – prudký ESM 217, *bujný* – pův. bláznivý, pak plný síly ESM 76), *jasnoleskné slunce*, *jasnomodrá moře*, *lesknobělé odění*, *modromilý bez*, *modrojasné oko*, *růžojasný svit*, *tmavosnědé vlasy*, *tmavozlaté snopy*; – *stříbročistá zrcadla*, *stříbrojasná luna*.

Druhá část kompozita označuje buď další barvu (*černožlutě*, *šeročerná barva*), nebo jsou to adjektiva upřesňující barevný odstín. Často se ve druhém členu opakuje *jasný*, *tmavý* (*bělojasný*, *modrojasný*, *růžojasný*, *stříbrojasný*, *zlatojasný*, *černotmavý*, *modrotmavý*). Tato adjektiva však mohou být i v pozici prvního členu, jako *jasnobílý*, *jasnomodrý*, *tmavosnědý*, *tmavozlatý*; *bledočerveně*, *bledorůžný*, *smutnočerný*, *šeročerný*. Tam, kde jde o kombinaci barev, pozorujeme význam koordinační (*černožlutý*, *rudomodrý*), tam, kde je určován barevný odstín, jde o význam

⁴⁹ Janečková, M., *Barokní pozadí složených adjektiv v Máchově díle* (v tisku).

⁵⁰ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 66.

subordinační (*bělojasný, modrojasný, jasnobílý, jasnomodrý; tmavosnědý, tmavozlatý* aj.). Většina kompozit vyjadřujících odstíny barev má tento význam.

K výčtu těchto adjektivních kompozit jsme připojili i *modromilý, stříbročistý* (Chmel). Méně vhodné jsou útvary *černomilé srdce, rudopevné věže*, kde je první komponent nevhodně spojen s komponentem druhým.

Složená adjektiva *jasnoleskné slunce a lesknobělé odění* s adjektivem *leskný* v prvním nebo druhém členu má JS II., 300 s významem „lesk dávající“. Kromě toho JS uvádí z Chmelenského básní adjektivum *leskobělý (leskobělá tvář 54)*.

Další adjektivní kompozita pojmenovávají estetické vlastnosti, především vnější vzhled nebo kvalitu objektů. I zde lze rozlišit složeniny koordinační a subordinační.

Čel – *velebnolepá růže;*

Kam – *blahotučná pole, blahotučné poliny, sirnožluté záření;*

Pol – *zlatodrahé moky, zlatokrupná kuřata* (druhý člen *krupný* značí „hrubý, velký“, již psl. a stč. GSS II., 162);

Chmel – *hustodlouhé vlasy, lesklobělá tvář, outlolibý květ;*

V Jungmannově slovníku se adjektivní kompozita s předním členem z adjektiva *outlý* vyskytují v botanických termínech (*outloklasy - outloklasá lodyha; outlonatný - kapěnice outlonatná*; častější jsou odvozená substantiva: *outlohlavec, outlohnátec, outlonoh, outlonožka, outloprstec* předpokládají však adjektivní kompozita se zadním členem desubstantivním, tedy *outlohlavý, outlohnatý, outlonohý, outloprstý*; JS I., 48). Pozdější *útloboký, útlocitný* ještě Jungmannův slovník nemá. Jak vidět, jedná se o typ A-K-S, v němž se přední člen *outlý* uplatnil více.

Některá adjektivní kompozita pojmenovávají chutě a vůně.

Čel – *hořkolibá zrostlina;*

Mohou pojmenovávat i prostorové vlastnosti (vnější podoba objektů).⁵¹

Pol – *dlouhopustý les;*

V našich excerptech se vyskytla i adjektivní kompozita pojmenovávající vnitřní vlastnosti povahové, morální.

Čel – *hrdotupě* (adverbium odvozené od adj. *hrdotupý*), *truchosladký cit;*

Kam – *čistodobré srdce, chytřebystrá veveřinka, věrnomilá služka;*

⁵¹ Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*. ISVN, Praha 1996, s. 100.

Chmel – *blahočistá rozkoš, blahosvatá rozkoš*;

Dalším rozvíjeným typem jsou reduplikovaná adjektiva, která mají v obou pozicích adjektivum stejného základu. Některá z nich se objevují nově.

Kam – *samosamotné srdečko, věkověčný duch, věkuvěčná krása*;

Chmel – *marnomarná naděje, slaboslabý hlas, svatosvatá přísaha, širošíro* (adverbium odvozené od adj. *široširý*, JS IV., 463);

Ke starším typům patří kompozita s předním členem *vele-*. U adjektivních kompozit kvalitativních má schopnost vyjadřovat velkou míru označované kvality, má tedy již funkci modifikačního prefixu.⁵²

Čel – *veleslavný den*;

Kam – *veledrsný trůn, velehrozná smrt, velehrůzně* (adverbium odvozené od adj. *velehrůzný*), *velechytrá muška, veleslavná čest, veleslavný kralovic*;

Pol – *velešťastný duch*;

Chmel – *velekrásná příroda, velemilostivý Bůh*;

Ze staré češtiny jsou také známá relační kompozita z dvouslovných místních jmen typu *novohradský, novoměstský*. Ve střední době se nově objevují relační kompozita typu *staročeský*. Obrozenští autoři užíli buď starší typy (viz *staročeský*), nebo s jinou příponou, vedle *-ný* také přípony *-ní* (*cizokrajný, starodávní*), nebo utvořili kompozitum s adaptovaným adjektivem cizího původu, kde se uplatnila varianta přípony *-ský* (Čelakovský: *staroklassické voňavky*).

Čel – *staročeská láska, staročeské přísloví, starodávní vyznavači, staroklassické voňavky*;

Kam – *cizokrajná slast, starodávní přísloví*;

Chmel – *starodávný kmen*;

Adjektivní kompozita skladu **A-K-A** jsou třetí nejpočetnější skupinou v naší práci. Nejvíce jsou zastoupena adjektivy vyjadřujícími barevné kombinace a odstíny. Většina kompozit má přední členy primární. Jen výjimečně je přední člen odvozeným adjektivem (*lesknobělé odění, lesklobělá tvář, sirnožluté záření, velebnolepá růže, věrnomilá služka*). Také u zadních členů převládají primární adjektiva, odvozeniny jsou

⁵² Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 66.

opět méně časté (*jasnomodrá očka, modrojasná očka, modrosvětlé komíny, smutnočerná noc, stříbrobílé rouško*). Odvozené zadní členy jsou např. v kompozitech (*černotmavá noc, jasnoleskné slunce; velehrůzný, veleslavná čest, velemilostivý Bůh; cizokrajná slast*). Jako přední členy se na místě adjektiva objevují i substantivní základy (*stříbrobílé rouško; stříbročistá zrcadla*). Konektem kompozit je převážně -o-, pouze jedenkrát se objevuje konekt -e- (*chytřebystrá liška*).

Tato adjektivní kompozita Jungmann ve svém slovníku neuvádí: *blahočistá rozkoš, bělojasný věnec, bledorůzný karafiat, černomilé srdce, černoteskná mračna, černotmavá noc, čistodobré srdce, hořkolibá zrostlina, hrdotupě, hustodlouhé vlasy, chytřebystrá veveřinka, jarobujní hřebci, jasnobílý karafiat, jasnočistý průhled, jasnoleskné slunce, jasnomodrá moře, marnomarná naděje, modrojasná očka, modromilý bez, modrotmavé lesy, outlolibý květ, rudomodré nícení, rudopevné věže, růžojasný svit, samosamotné srděčko, sirnožluté záření, slaboslaby hlas, smutnočerná noc, staroklassické voňavky, stříbročistá zrcadla, stříbrojasná luna, svatosvatá přísaha, šeročerná barva, tmavosnědé vlasy, tmavozlaté snopy, truchosladký cit, velebnolepá růže, veledrsný trůn, velechytrá muška, velemilostivý Bůh, velešťastný duch, zlatodrahé moky, zlatojasná kule, zlatokrupná kuřata.*

2.3 Adjektivní kompozita skladu S-K-A

Tento typ nemá historické kořeny ani starší doklady. Jde o kalky z němčiny (*schneeweiß, weingrau*) a původně šlo o germanismy. Šlosar uvádí, že taková kompozita jsou důsledkem česko-německého bilingvismu, objevujícím se i ve slovníku Josefa Dobrovského. V Jungmannově slovníku najdeme několik dokladů (*divokrásný, stříbrošedý*). Typ se postupně oprostil od kalkování.⁵³

Přední člen substantivní vystupuje jako objekt, k němuž je určitá vlastnost přirovnávána, např. *sněhobílý* = bílý jako sníh. Objevují se zde adjektivní kompozita, která vyjadřují barevné odstíny. Jejich substantivní člen vyjadřuje zdroj podobnosti, tedy objekt srovnávaný z hlediska vlastnosti pojmenované členem adjektivním. Tím je buď adjektivum primární, neodvozené, nebo odvozené sufixem *-ný*. Všechna kompozita jsou s konektem *-o-*.

Čel – *sněhobílá hlava, sněhobílá krása, stěnobledá Běla;*

Kam – *ohňobarevný kůň, sněhobílá lilie;*

Pol – *mhošedý závoj, rounobělý brav, střelhbítě* (adverbium odvozené od adj. *střelhbítý* = hbitý jako střela, JS IV., 341), *zlatoryzí šperk;*

Chmel – *mrakošedé hory, růžojasný svit, sluncojasné oči;*

„Další adjektivní kompozita vyjadřují jiné smysly vnímatelné vlastnosti a uplatňují se zejména v básnickém jazyce.“⁵⁴ Konektem je ve všech adjektivních kompozitech *-o-*.

Čel – *divokrásný věnec, stříbrojasný mok, světomilá hrobka;*

Kam – *čaromocně* (adverbium odvozené od adj. *čaromocný*), *věkopusté krovky;*

Pol – *čarokrásné tílko, listosvíží močálové* (druhý člen *svíží* = varianta adjektiva *svěží*, JS IV., 465), *sutkohozné mraky* (*sutky* = den a noc, nebo jedno přesypání hodin; *hozný* = útravný, marnotratný, skvostný, JS I., 741), *tvoroprázdné pouště, zrnoklasné kolotání;*

Chmel – *divoradostně* (adverbium odvozené od adj. *divoradostný*), *divostrašně* (adverbium odvozené od adj. *divostrašný*), *jaromladé líce, májokrásné dívky, věkoživí dárci;*

⁵³ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 72.

⁵⁴ Mejstřík, V., *Tvoření slov skládáním*. In: *Mluvnice češtiny I*. Academia, Praha 1986, s. 473.

Adjektivní kompozita skladu **S-K-A** vyjadřují vlastnosti, ke kterým jsou přirovnávány, nebo vyjadřují vnímatelné vlastnosti, které se však objevují především v básnickém jazyce. Ve všech kompozitech je konekt *-o-*, jednou se vyskytl nulový konekt (*střelhbítý*).

V Jungmannově slovníku nejsou doložena tato kompozita: *čaromocně, divoradostně, divostrašně, jaromladé líce, listosvíží močálové, májokrásné dívky, mhošedý závoj, mrakošedé hory, ohňobarevný kuň, rounobělý brav, růžojasný svít, stěnobledá Běla, stříbrojasný mok, sutkohozné mraky, tvoroprázdné pouště, věkoživí dárci, zlatoryzí šperk, zrnoklasné kolotání.*

2.4 Adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru

Ve střední době se začíná rozvíjet nový typ kompozit s předním členem substantivním v pádovém tvaru, genitivu nebo dativu. Zadním členem však není deverbální adjektivum, nýbrž adjektivum primární, např. *hrůzoplý*.⁵⁵ Konektem je pádová koncovka předního členu substantivního.

Čel – *bohabojné děvče, bohumilý car, ctihodný stareček, vděkuplné dítě*;

Kam – *bohumilá naděje, ctihodná matka, ctihodná panna, hrůzoplá chvíle*;

Pol – *hlasůplné hraní, ohněplná huba, tichaplné klenutiny, tichuplné usmívání*;

Chmel – *bohabojná ouroda, ctihodní kněží, hrůzoplá myšlenka, láskyplné srdce, srdcelomně* (adverbium předpokládá adj. *srdcelomný*), *vděkuplná děva, vděkuplné slzy*;

S konektem *-o-* jsme zjistili tato kompozita.

Čel – *bohopusté hory*;

Pol – *lidoplňné herny, zuboplňný pilník*;

Chmel – *hrůzoplňný víchr*;

Tato adjektivní kompozita měla blízko ke spřežkám. Nejčastěji je v zadním členu adjektivních kompozit užito primárního adjektiva *-plný*. V případě kompozita *bohabojná* je zadní komponent deverbální. JS uvádí kompozita *bohabojný, bohopustý, bohumilý, ctihodný* a *vděkuplný*.

Jungmann ve svém slovníku neuvádí: *hlasůplné hraní, láskyplné srdce, lidoplňné herny, ohněplná huba, srdcelomně, tichaplné klenutiny, tichuplné usmívání, zuboplňný pilník*.

⁵⁵ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 19.

2.5 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním

Kompozita tohoto skladu patrně nejsou praslovanským dědictvím. Ve staré češtině již představují početné a produktivní typy. Výjimečné jsou bezsufixální formace, např. *krásnořeký*, *krvotoký*. Ostatní typy jsou sufixačně-kompoziční, nejpočetněji bývá zastoupen typ se sufixem *-ný* připojený k slovesnému základu bez infinitivního kmenotvorného formantu, např. *dobroľubný*, *křivořekný*.⁵⁶

Zadním členem adjektivních kompozit je verbum. V předním členu se uplatňují jak základy substantivní, tak adjektivní.

„Tato adjektiva pojmenovávají děj, který je formálními slovtvornými prostředky transponován do kategorie vlastnosti. Dle kontextu mohou označovat probíhající děj i vlastnosti, např. *všehltající*, *všechápající*.“⁵⁷

Přední členy substantivní jsou v našich adjektivních kompozitech zastoupeny více, než přední členy adjektivní. V excerpovaných kompozitech se objevily tyto přední členy: *břicho-*, *čaro-*, *divo-*, *ducho-*, *hado-*, *hrůzo-*, *jiskro-*, *kovo-*, *kraso-*, *květo-*, *leko-*, *lico-*, *lido-*, *míro-*, *mlho*, *obloho-*, *oko-*, *plodo-*, *pravdo-*, *skalo-*, *slzo-*, *slasti-*, *sněho-*, *srdce-*, *trudo-*, *tvoro-*, *věko-*, *větro-*, *víno-*, *vlno-*, *zpěvo-*, *žilo-*.

Přední členy adjektivní jsou zastoupeny těmito předními členy: *dobro-*, *husto-*, *křivo-*, *lehko-*, *libo-*, *milo-*, *novo-*, *pestro-*, *příсно-*, *sladko-*, *sladky-*, *smělo-*, *vele-*, *věčně-*, *zlato-*, *zlo-*, *živo-*.

Přední členy složených adjektiv mohou být i substantivní základy na místě od nich derivovaných adjektiv: *blaho-*, *medo-*, *stříbro-*.

Předními členy jsou v kompozitech také zájmena a adverbia: *vše-*, *mnoho-*.

Hojně zastoupenou skupinou jsou v textech obrozenských básníků adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním, tvořená ze slovesného základu bez infinitivního tématu sufixem *-ný*. Adjektivum je náhradou za sloveso s předmětem ve 4. pádě, např. *činiti dobro* – *dobročinný*. Konektem je nejčastěji *-o-*, výjimečně *-e-* (*srdce-*) a *-i-* (*slasti-*).

Čel – *blahonosná hodina*, *blahoplný zánět*, *blahorodná mysl*, *blahotvorná bohyně*, *blahotvorná družba*, *břichopasný duch*, *čarodějná moc*, *čarodějné hlaholy*, *duchormutné plyny*, *lekočárný heřmánek*, *licoměrný druh*, *lidožerná modla*, *medooborné*

⁵⁶ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 68.

⁵⁷ Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*. ISVN, Praha 1996, s. 135.

včeličky, okotěšná pomněnka, plodonosný mák, pravdomluvná ústa, slzorodná milost, věkosnubné věnce, zpěvodárná zhýřilost (-dárny = dávající, štědrý, JS I., 336);

Kam – *blahoslavná rodina, čarodějná číše, hrůzonosný dusot;*

Pol – *čarodejné rdění, čarodejny brouk, čarodejny slavík, čarodějny brouci, divotvorný kraj, jiskrosršné plameniny, jiskrosršný Sirius, krasokvětná vesna (-květný značí kvetoucí, nebo také květ mající, JS II., 240), kovodárné skály, okotěšný aksamit, okotěšná nezabudka, srdceblažné veselí, tvoroživná zem, vínorodné vrchy, zlatovrubné meze, žilochladný mrazík (chápeme jako „žíly chladící“; ESM má nejprve *chlad*, potom *chladiti*, *chladný*);*

Chmel – *blahodární Bohové, blahorodné háje, čarodějny čas, divotvorný kraj, dobročinný lid, hrůzonosné sny, květovorná děvenka, míroplodná vlast, slastiplodná zem, srdcejatný vzhled, srdcejatný zpěv (srdcejatný i srdcejemný „za srdce beroucí“ má JS IV., 266), srdcelomně (adverbium odvozené od adj. *srdcelomný*), srdcetajná slast, trudospasné city (*trud* = zármutek, namáhání; *spasný* = spásu dající, mající, zde ve významu dávající, JS IV., 231), vínorodné hory, zlatorodné hory;*

Předmět může být i v jiném pádě, nebo může mít povahu příslovečnou.

Čel – *hadochvějné čupřiny, obloholetný skřivan (-letný zde značí „letící“, JS II., 304);*

Kam – *blahovonné kvítí;*

Dalším podtypem jsou kompozita, která tvoří náhradu za sloveso rozvíjené příslovcem. Konektem je ve většině adjektivních kompozit *-o-*, jednou se objevuje konekt *-e-* a *-y-*.

Čel – *sladkoopojně* (adv. předpokládá adj. *sladkoopojný*), *veletvárný kaktus;*

Kam – *blahosklonně* (adv. předpokládá adj. *blahosklonný*), *blahopěvná dcerka* (JS kompozitum neuvádí, má jen *pěvný* „zpečvný“ JS III., 77), *lehkovážně* (adverbium odvozené od adj. *lehkovážný*; ESM *vážný* už od *vážiti*, značí *vážící*), *libovonná oběť, libovonné dýmy, málomyslné pomyšlení* (zadní člen verbální prolíná se substantivním), *přísnotvarné vyřčení* (*tvarný* – na tvar se vztahující, nebo stvořený – JS IV., 679);

Pol – *libovonná květnišť;*

Chmel – *sladkyplynná těha* (*plynná* = plynoucí, tekoucí JS III., 130), *věkožizný paprsek* (značí „věčně žijící“, JS V., 57), *životvorné paprsky* (*životvorné* = živé tvořící, oživující, *vivificans* JS V., 858);

Přední člen kompozit se zadním členem deverbálním je numerální (*jedno-*, *mnoho-*, *polo-*), nebo adverbialní:

Čel – *mnohoslibná ústa*;

Kam – *mnohodárné roliny, mnohotvárné zdání, jednorozený syn*;

Pol – *mnohotvorná moc (tvorný = tvůrný, tvořivý, tvořící, viz JS IV., 680)*;

Chmel – *mnohověštná orlice, polozjevná krása; vzhůrotyčná jedle*;

Adjektivní kompozita se zadním členem, jenž má formu zpřídavnělého participia nt-ového, přechodníku přítomného. Přední člen může být substantivní nebo adjektivní:

Kam – *zlatoskvoucí síň*;

Pol – *okojímající krása*;

Chmel – *milotkvoucí zahrádka (milotkvoucí = utěšeně kvetoucí, viz JS II., 443, též tkvoucí), pestrokvoucí háj, zlatoskvoucí slunce*;

Některá tato adjektivní kompozita mají přední člen zájmenný:

Kam – *všemohoucí Pán* (kalk za lat. *omnipotens*);

Chmel – *vševědoucí Otec*;

Přední člen může být také zájmenné příslovce rozvíjející adjektivní základ jako jeho příslovečné určení. Kompozita představují málo produktivní typ.⁵⁸

Kam – *všudejsoucí duch*;

Zadní člen má formu adjektivizovaného participia n-ového nebo t-ového, přičestí trpného. Tento typ kompozit je v našich textech zastoupen formacemi s předním členem substantivním nebo adjektivním:

Čel – *hustotkané větvičky; zlatotkaný den* („zlatem tkaný“, JS V., 695);

Kam – *blahoslavená Panna Maria* (podle lat. *benedictus, glorificatus*);

Pol – *krásovznešený důkaz*;

Chmel – *novokřestěný (křestěný = křtěný, z křestiti, JS II., 183), veleslavené město; skalolité stány, skalolité základy*;

Zadní člen má formu zpřídavnělého participia l-ového.

Čel – *zlotřilý škůdce*;

⁵⁸ Mejstřík, V., *Tvoření slov skládáním*. In: *Mluvnice češtiny I*. Academia, Praha 1986, s. 484.

Pol – *mlhosvalá* (-*svalý* má nejspíše souvislost s verbem *svaliti*; JS IV., 384 má *sval* také ve významu „svalení, pád, něco svaleného“, avšak dobře utvořen druhý člen není, protože deverbální členy na *-lý*, se tvoří z participií sloves nepřechodných, intransitivních a toto je ze slovesa tranzitivního; také první člen bývá adjektivní, substantivní člen je vzácný; tvoření je nesprávné); *smělorostlé smrky*, *sněhostkvělý šat*;
Chmel – *liboznělý hlásek*, *liboznělý umíráček*, *milostkvělá zář*, *milostkvělý život*, *zlatolesklá koruna*;

Bezsuffixální formace druhého členu jsou velmi ojedinělé, v našich excerptech jsou pouze tato adjektivní kompozita.

Čel – *lehkochodá proměna*;

Pol – *větrostropý kraj* (příklad nesprávného tvoření, autor chtěl asi vyjádřit, že je to kraj působící větry; JS IV., má sloveso *stropiti* s význ. dohromady sehnati, seštvati, působiti, vhodnější by však bylo adj. *stropný*, když už by se užilo; to v JS není, ale ani *stropy*).

Kam – *křivolaký hrom*;

Chmel – *stříbrotoká Blanice*, *věčněbleská pochodeň*;

Adjektivní kompozita mohou být tvořena ze slovesných základů infinitivních dalšími sufixy, např. *-avý*, *-livý*, *-nlivý*, *-ový*. V našich excerpovaných kompozitech se však takové adjektivum neobjevilo.

V Jungmannově slovníku nejsou doložena tato adjektivní kompozita, která jsme excerpovali v poezii našich vybraných autorů: *blahonosná hodina*, *blahopěvná dcerka*, *břichopasný duch*, *duchormutné plyny*, *hadochvějné čupřiny*, *hustotkané větvičky*, *jednorozený syn*, *jiskrosršné plameniny*, *kovodárné skály*, *krasokvětá vesna*, *krásovznešený důkaz*, *květovorná děvenka*, *lekodárný heřmánek*, *medočné včeličky*, *milostkvělá zář*, *míroplodná vlast*, *mlhosvalá*, *mnohodárné roliny*, *mnohoslibná ústa*, *mnohotvorná moc*, *mnohověštná orlice*, *novokřestěný*, *obloholetný skřivan*, *pestrotkvoucí háj*, *polozjevná krása*, *skalolité stány*, *sladkoopojně*, *sladkyplynná těha*, *slastiplodná zem*, *smělorostlé smrky*, *sněhostkvělý šat*, *srdceblažné veselí*, *srdcelomně*, *srdcetajná slast*, *trudospasné city*, *tvoroživná zem*, *věčněbleská pochodeň*, *věkosubné věnce*, *veletvárný kaktus*, *větrostropý kraj*, *všudejsoucí duch*, *vzhůrotyčná jedle*, *zlatorodné hory*, *zlatoskvoucí síň*, *zlatovrubné meze*, *zpěvodárná zhýřilost*, *žilochladný mrazík*.

Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním tvoří druhou nejpočetnější skupinu našich excerpovaných kompozit. Jsou zastoupena různými typy tvoření (*křivolaký hrom, dobročinný lid; hustotkané větvičky, skalolité základy; liboznělý hlásek; zlatoskvoucí síň, okojímající krása*). Početné jsou typy sufixačně-kompoziční, z nichž je nejhojnější zastoupení kompozit se sufixem *-ný*. Některé typy tvoření se však neobjevily (tvoření se sufixy *-avý, -livý, -nlivý, -ový*).

Některá adjektivní kompozita se objevují u všech vybraných autorů. Užívání je hojné, často se adjektivní kompozita u autorů opakují, což svědčí o jejich častém užívání v době národního obrození. Mezi tato adjektiva patří např. kompozita s předním členem *blaho-* (*blahodární Bohové, blahonosná hodina, blahopěvná dcerka, blahoplodný zánět, blahorodné háje, blahosklonně, blahoslavná rodina, blahotvorná bohyně, blahovonné kvítí*) nebo adjektivní kompozita *čarodějny, čarodejný* (*čarodejný brouk, čarodejné rdění, čarodejný slavík, čarodějny čas, čarodějná číše, čarodějné hlaholy, čarodějná moc, čarodějní brouci*).

2.6 Adjektivní kompozita skladu N-K-S

Tato adjektivní kompozita jsou známá ve všech slovanských jazycích, což svědčí o jejich praslovanském původu.⁵⁹ Přední částí adjektivního kompozita je numerální člen, který měl v praslovanštině podobu genitivní, či byl připojen konekty různého původu, např. *dvúnohý*, *dvojhlavý*, *trénohý*.

Jednotnou formu s konektem *-o-* má ve staré češtině přední člen **jedno-**. Tvoří se způsobem kompozičně-konverzním (koncovkami *-ý*, *-á*, *-é*), nebo kompozičně-sufixálním (příponami *-ný*, *-ní*).

Čel – *jednosvorně*, *jednohlasně*;

Kam – *jednorozený syn*;

Pol – *jednozvučné ticho*;

Chmel – *jednohlasně* (adverbium odvozené od adj. *jednohlasný*);

Adjektivní kompozita s předním členem **dvoj-**, **dvou-** jsou často tvořena sufixem *-ný*, *-ní*. Kompozita s předním členem v podobě *dvú-*, *dvé* se v naší práci neobjevila.

Čel – *dvojliká látka*;

Pol – *dvounásobné parno*;

Jako přední člen se objevila i číslovka **oba-**.

Chmel – *obapolná blahost*;

Podoba předního členu **tři-** je několikerá, např. *tří-*, *troji-*, *troje-*, *tré-*. V práci se objevuje pouze jedno kompozitum, ve kterém je přední člen ve tvaru nominativním a je tvořeno kompozičně-konverzním způsobem spojením dvou numerálií.

Čel – *třidevátá země*;

Adjektivní kompozita s předním členem **čtyř-**, **čtvero-**, **pěti-**, **pět-**, **šesti-**, **šest-**, **šesto-** se v našich excerptech nevyskytují.

Číslovka *sedm* jako přední člen má podoby **sedm-**, **sedmi-**, **sedmo-**, **sedmero-**. Zadní členy jsou tvořeny buď morfologickou charakteristikou, nebo sufixem *-ný*.

Čel – *sedmihradský nos*, *sedmikresá krása*;

Pol – *sedmikrásné průhoniny*;

Chmel – *sedmerobarevný klobouk*, *sedmerobarevný oblouk*;

⁵⁹ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 56.

Přední člen *sto-* v adjektivních kompozitech se objevuje v bezsufixálních formacích.

Čel – *stolistá růže*;

Pol – *stosáhové skalohrady*;

Chmel – *storoký dub*;

Adjektivní kompozita s předním členem *polo-*, *půl-* jsou tvořena sufixem *-ný, -ní*. „Obecný význam první části je vždy měrový, vyjadřuje poloviční nebo nějak přibližné omezení platnosti původní vlastnosti. Druhá část složeného kompozita vyjadřuje buď polovinu věci, nebo neúplnost.“⁶⁰ V excerptech se objevuje pouze jedno kompozitum.

Chmel – *polozjevná krása*;

V naší práci se objevují i kompozita s předním členem *tisíc-*.

Čel – *tisícletá práce*;

Pol – *tisícletní skalobrové, tisícleté ledoskály*;

V adjektivních kompozitech bývá předním členem nově i adverbium *mnoho-*.

Čel – *mnohorozumná vdova, mnohorozumná Andrejevna*;

Pol – *mnohobarvná světla*;

Chmel – *mnohověstná orlice*;

Předním členem kompozit jsou číslovky základní (*čtrnáct, čtyřicet, sedmdesát*) a zadní člen se k nim připojuje bez spojovacího konektu *-o-*.

Čel – *čtrnáctidenní lhůta*;

Kam – *čtyřicetileté císařování*;

Chmel – *sedmdesátiletá hlava*;

Jungmann ve svém slovníku neuvádí tato adjektivní kompozita: *čtrnáctidenní lhůta, čtyřicetileté císařování, dvojliká látka, dvounásobné parno, jednohlasně, jednosvorně, jednorozený syn, jednozvučné ticho, mnohověstná orlice, mnohobarvná světla, polozjevná krása, sedmikresá krása, stosáhové skalohrady, tisícletá práce, tisícletní skalobrové, třidevátá země*.

⁶⁰ Hauser, P., *Složená slova s polo-, polou-, půl-*, NŘ, 55, 1972, s. 144.

2.7 Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním

Pronominální komponent se v adjektivních kompozitech uplatňuje pouze jako přední člen. Repertoár možných zájmených členů je velmi úzký. Přední členy jsou zastoupeny především zájmeny *veš* a *sám*, základem zájmena *každ-* a tvary reflexiva *sebe*, *sobě*.⁶¹

Ve staré češtině je nejobvyklejší podoba předního členu *vše-*, např. *všední*, *všemohúcí*, *vševědúcí*. Najdeme jej ve vlastních jménech i v toponymech.

Ve střední době se přední člen *vše-* spojuje především s deverbálními základy, např. *všetečný*. Jungmannův slovník uvádí adjektivní kompozita jak se zadním členem deverbálním, tak i se zadním členem adjektivním a desubstantivním.

V naší práci jsou zastoupena adjektivní kompozita s předním členem *vše-* a zadním členem deverbálním.

Čel – *všemožně* (adverbium odvozené od adj. *všemožný* – JS V., 207);

Kam – *všemohoucí Bůh*, *všemohoucí královna*, *všemohoucí Pán*, *všetečný duch*, *vševládny trůn*;

Chmel – *všetečný Ikaros*, *všetečný prst*, *vševědoucí Otec*;

Dále uvádíme adjektivní kompozita s předním členem *vše-* a zadním členem adjektivním, případně i jiným (zájmeným), jež jsou v Jungmannově slovníku novum.

Kam – *všejediný duch*;

Chmel – *všemoudří bohové*;

Adjektivní kompozita s předním členem *vše-*, *samo-* a zadním členem desubstantivním, která jsou utvářena pomocí sufixu *-ný*.

Kam – *všehlasná chvála*, *všemocná ruka*, *všemocný Bůh*;

Pol – *všeobecná jistota*, *všeobecná smrt*, *všeobecná zkáza*, *všeobecné schovy*;

Čel – *samovolně* (adverbium odvozené od adj. *samovolný*);

⁶¹ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 60.

Přední člen se zájmenem *samo-* je v našich adjektivních kompozitech spojen častěji se zadním členem adjektivním.

Čel – *samojediné děvče, samojediný pastýř;*

Kam – *samočistý oheň;*

Jako přední člen adjektivních kompozit se ojediněle objevuje *své-*, např. *svélibý*. Tento typ adjektivních kompozit se postupně rozvíjel, současné doklady jsou početnější (*svébytný, svémocný, svéprávný*).⁶²

Čel – *svémocněji* (adverbium v komparativu, odvozené od adj. *svémocný*);

Přední člen *sebe-*, *sobě-* se v našich excerptech nevyskytuje, stejně tak jako přední člen zájmenný *každo-*.

V našich excerptovaných adjektivech je nejvíce zastoupen typ kompozit s předním členem *vše-*. Ve spojeních se převážně adjektivní kompozita opakují, obměňuje se pouze jejich substantivum.

V Jungmannově slovníku nejsou adjektivní kompozita: *samojediné děvče, svémocněji, všehlasná chvála, všejediný duch, všemoudří bohové*.

⁶² Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU Brno 1999, s. 62.

2.8 Adjektivní kompozita s předním členem adverbiálním

Adverbia jsou neohebný slovní druh. „Slovním obsahem adverbií je vyjadřovat příznak příznaku, a to především dynamického děje, a také statické vlastnosti.“⁶³

„Adverbiální přední člen vstupuje do adjektivních kompozit, stejně jako do složenin substantivních, bez konektu.“⁶⁴

Jako přední člen se nejvíce uplatňuje *spolu-*. Zadní člen je pak nejčastěji deverbální. Některá z těchto kompozit se stala trvalejšími, např. *spolubydlící*, *spolujedoucí*.

V předním členu stojí i adverbia, která vyjadřují prostorové vztahy. Zadní člen je opět deverbální, např. *dolepsaný*, *svrchupoložený*.

Ve střední době se stávají produktivními adverbia s předním členem *mimo-*, *znovu-*, *všudy-*, např. *mimojdoucí*, *znovuzrozený*, *všudybylý*, a adverbia pojmenovávající barevné odstíny, např. *zčernašerý*, *zčernažlutý*.

Další přední členy mohou být *darmo-*, *okolo-*, *vně-*, *vnitř-*.

V současné češtině představuje nejpočetnější skupinu typ adverbií s předním členem *mimo-* a zadním členem adjektivním, např. *mimočasový*, *mimopracovní*, *mimovládní*.⁶⁵

Do této skupiny jsme nemohli zařadit žádné adjektivní kompozitum. V excerpovaných adjektivech sledovaných autorů nemá tento typ kompozit zastoupení. Většina složených adverbií z excerpovaných adjektivních kompozit představuje výsledek transpozice složených adjektiv, např. *bledočerveně*, *jednohlasně*, *divostrašně* atd.

⁶³ Rusínová, Z., *Tvoření slov v současné češtině*. Univerzita J.E. Purkyně Brno 1980, s. 39.

⁶⁴ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 63.

⁶⁵ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, s. 64.

2.9 Souhrnné hodnocení adjektivních kompozit z děl obrozenských autorů

Pro přehlednost uvádíme tabulky adjektivních kompozit a popisy k nim.

V každé tabulce je v prvním sloupci uvedena frekvence slov, tzn. zjišťujeme, kolikrát se dané slovo v námi excerpovaných sbírkách vyskytlo, opakovalo a bylo užito. V druhém sloupci sledujeme pravý počet adjektivních kompozit, který se v dané skupině nachází. Třetí sloupec obsahuje počet adjektivních kompozit, která nejsou doložena v Jungmannově pětidílném *Slovníku česko-německém*.

Pořadí tabulek odpovídá řazení jednotlivých kapitol skladů adjektivních kompozit v praktické části diplomové práce. První tabulka obsahuje celkové počty adjektivních kompozit všech vypsanych skladů kompozit. Neuvádíme pouze adjektivní kompozita s předním členem adverbialním, protože se v excerpovaném materiálu žádná nevyskytla.

Za každou tabulkou následuje zhodnocení adjektivních kompozit daného skladu.

2.9.1 Tabulka s celkovým přehledem adjektivních kompozit

Složení adjektivních kompozit	Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí
Adjektivní kompozita skladu A-K-S	125	98	45
Adjektivní kompozita skladu A-K-A	84	67	44
Adjektivní kompozita skladu S-K-A	27	25	18
Adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru	24	15	8
Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním	108	87	47
Adjektivní kompozita skladu N-K-S	28	24	16
Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním	24	14	5

2.9.2 Adjektivní kompozita skladu A-K-S

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí	
Přední člen	Adj. primární neodvozené	102	77	32	
	Adj. odvozené	7	7	3	
Přední členy adjektiv odvozené ze subst. základu		16	14	10	
Zadní člen	Kompozičně-konverzní		63	47	24
	Kompoz.- derivační	<i>-ný, -ní</i>	51	43	16
		<i>-ský (á, é)</i>	9	6	3
		<i>-ový, -ivý</i>	2	2	2

Adjektivní kompozita skladu A-K-S

Kompozita tohoto skladu se u vybraných autorů objevují nejčastěji. Počet užívání je nejhojnější, frekvence opakování vysoká a samotný počet adjektivních kompozit je nejvyšší (viz výše uvedená tabulka).

Tabulka je rozdělena dvojitou čarou. Nejprve jsme všechna adjektivní kompozita rozčlenili podle adjektiv v předním členu kompozit. Po dvojitě čáře následuje výčet všech adjektivních kompozit tohoto skladu podle zadního členu v kompozitech a jejich typu tvoření.

Nejčastější přední členy jsou z adjektiv primárních neodvozených. V předních členech se hojně objevují adjektiva primární označující barvy, např. *bělo-*, *černo-*, *modro-*, *šedo-*, *zlato-*, *žluto-*. Barvy zpřesňují význam substantiv např. *bělovlasý mládenec* (bílých vlasů), *černooká nevěsta* (černých očí), *modrooké děvče*, *stříbrličná Luna* (stříbrné líce), *šedorouchá mlha* (šedého roucha), *zlatohlavá muška* (zlaté hlavy), *žlutoopí kosi* (žlutých zobáků). Přední členy jsou také zastoupeny dalšími primárními adjektivy, např. *husto-*, *lehko-*, *lepo-*, *plno-*, *širo-*, *rychlo-*, *tvrd-*, která specifikují obsah substantiv, k nimž jsou připojena: např. *hustolistá lípa*, *lehkověrné děvče*, *lepotvorná duše*, *plnohlasný vítr*, *širolisté kaliny*, *rychlonožý kamzík*, *tvrdokmenné křemeláky*. K těmto kompozitům jsme v tabulce započítali i adjektivum *čpavodůkladný kořen* (prvním členem je odvozené adjektivum slovesné).

Méně často mají adjektivní kompozita v prvním členu místo adjektiva substantivní základ. Přední členy označují motivy z přírody: *koro-*, *květo-*, *medo-*, *růžo-*, *stříbro-*; přírodní úkazy: *blesko-*, *hvězdo-*; části lidského těla: *tělo-*, *vrásko-*; abstrakta: *kráso-*: např. *korokmenné borovice*, *květolicí jinochové*, *medohlasý ptáček*, *růžokvětý šat*, *růžolící děvče*, *stříbrorouné stádo*; *bleskokřídla mračna*, *hvězdovlasý měsíc*; *tělobarevný karafiat*, *vráskočelé hory*; *krásocitná dívka*.

Zřídka v prvním členu stojí adjektivum odvozené, např. *něžno-*, *stříbrno-*, *temno-*, *tučno-*: *něžnolistá palma*, *stříbrnokorná březina*, *temnobarevné krásy*, *tučnoklasé žito*.

Adjektivní kompozita jsme sledovali i podle zadních členů desubstantivních a jejich tvoření. Nejčastější jsou adjektivní kompozita dotvořená postupem kompozičně-konverzním, např. *bělokorá břízka*, *bělovlasý mládenec*, *černooká nevěsta*, *černošatá noc*, *čistovodé řeky*, *drsnozvučná harfa*, *hojnokvětá*

rostlina, hustolistá lípa, hustoklasá rovina, lehkouchá Francie, milosvětlý obraz, modrooká černucha, modrooký rybař, něžnolistá palma, novověká flora, prostoduchá příroda, prostovlasá Běla, pustozubá tlama, rychlonohý kamzík, stříbrorouné stádo, stříbrozvuký hlas, šedorouchá mlha, zlatobarvé žluvy, zlatohlavá muška, žlutoďobí kosi, žlutoťopí kosi.

Kompozita dotvořená postupem kompozičně-derivačním a sufixy *-ný, -ní* jsou zastoupena četněji, pro přehled uvádíme několik kompozit, např. *bělokamenná Moskva, hrubolátná nerovnost, lehkokrevné lítání, libozvučná Uměna, miloklidná máti, mladotvárná šlechta, prostokrásná dívčička, sladkozvučné panny, tvrdopodložné místo.*

Kompozita tvořená sufixem *-ský* jsou užita zřídka. V předních členech jsou adjektiva primární *svato-, staro-, černo-*, která se opakují, např. *starosvětský obyčej, staroměstské tambory, svatojanský chleběk, svatojanský brouček, svatohorský vrch, svatokrálovská harfa, černohorské sídlo, černohorský rek.*

Kompozita tvořená sufixy *-ový, -ivý* jsou zastoupena jen dvěma adjektivy, *bělodubové stoly, jasnómrazivá doba.*

Ve skupině adjektiv skladu A-K-S se objevují také slova, která jsou z hlediska sémantiky málo srozumitelná: *bleskokřídla mračna, čpavodůkladný kořen, černoskalné sklepy, hrubolátná nerovnost, lehkokrevné lítání, matnokeřná tráva, tělobarevný karafiat, vráskočelé hory.*

Zjistili jsme, že Polák ve své sbírce *Vznešenost přirozenosti* (1813, nekorigovaná Jungmannem) užil kompozita *žlutoťopí kosi*. V přepracovaném vydání sbírky z r. 1819 je nahrazeno adjektivem *žlutoďobí kosi*.

2.9.3 Adjektivní kompozita skladu A-K-A

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních	Adjektivní kompozita	Počet adj. kompozit, která JS
Barvy a barevné odstíny adjektiv	1. člen <i>jasno-</i>	6	4	4
	1. člen <i>modro-</i>	8	4	3
	1. člen <i>rudo-</i>	2	2	2
	1. člen <i>růžo-</i>	1	1	1
	1. nebo 2. člen <i>bělo-</i> , <i>bílo-</i>	4	4	3
	1. člen <i>tmavo-</i>	2	2	2
	1. nebo 2. člen <i>černo-</i> /-á	6	6	5
	ostatní barvy	10	9	8
Adj. s předním členem <i>vele-</i>		10	7	4
Adj. reduplikovaná		8	6	3
Adj. pojmenovávající estetické vlastnosti		9	8	6
Adj. pojmenovávající povahové vlastnosti		7	7	5
Adj. vyjadřující chuť a vůně		1	1	1
Adj. pojmenovávající prostorové vlastnosti		1	1	0
Adj. z dvouslovných jmen místních		9	5	1

Adjektivní kompozita A-K-A

Frekvence slov v adjektivních kompozitech skladu A-K-A byla jedna z velmi četných.

Nejvíce jsou ve skupině zastoupeny barvy a barevné odstíny. Jsou tvořené buď ze dvou barev, nebo se v prvním, či druhém členu objevuje upřesňující odstín barvy (*jasný, tmavý*). Barvy autoři nejčastěji spojují s přírodními motivy (řeka, noc, lesy, větrniny, svit, luna, nebesa, karafiat, slunce), méně s osobami (očka, srdce) a s pojmenováním částí objektů, popřípadě věcí atd. (komíny, věže, zrcadla).

Přední člen kompozit *modro-* se vyskytuje nejčastěji: *modrojasná nebesa, modrojasná očka, modrojasná řeka, modrojasné oko, modromilý bez, modrosvětlé komíny, modrotmavé lesy*.

Přední člen *jasno-* se vyskytuje také hojně: *jasnobílý karafiat, jasnočistý průhled, jasnoleskné slunce, jasnomodrá moře, jasnomodrá očka, jasnomodré větrniny*.

Kompozitní adjektiva s předním členem *rudo-, růžo-, bílo-, tmavo-* se vyskytují zřídka, např. *rudopevné věže, růžojasný svit, tmavozlaté snopy*.

Po sémanticko-formální stránce jsou méně srozumitelná spojení barvy s jakostním adjektivem např. *stříbročistá zrcadla, rudopevné věže*.

Adjektivní kompozita z dvouslovných místních jmen typu *novohradský* jsou spojována s různými substantivy: *starodávný kmen, starodávné přísloví, starodávné vyznavači a staročeská láska, staročeské přísloví*. Tato adjektiva Jungmann uvádí, ve slovníku není doloženo pouze jedno kompozitum, proto se domníváme, že jejich užívání v obrozenské době bylo běžné.

Početné je zastoupení slov s předním členem *vele-*, který označuje větší míru označované kvality. Kompozita jsou spojována s různými substantivy, s osobami, méně často s abstrakty, např. ve spojení *veleslavná cesta, velehrozná smrt*. Objevují se zde i adjektiva pojmenovávající estetické vlastnosti, především vzhled nebo kvalitu objektů, vlastnosti povahové, adj. pojmenovávající chuť, prostorové vlastnosti, např. *hořkolibá zrostlina, dlouhopustý les* a další příklady uvádíme v praktické části.

Reduplikovaná adjektiva, která mají v obou pozicích stejné adjektivum, zvětšují svoji hodnotu, např. *marnomarná naděje, samosamotné srdečko, slaboslabý hlas, svatosvatá přísaha, širošíro* (adverbium odvozené od adj. *široširý*), *věkověčný duch, věkuvěčná krása*.

Adjektivní kompozita skladu A-K-A jsou zastoupena nejvíce poetismy, které v dnešním jazyce nenajdeme. Po věcně-významové stránce je však většina kompozit tohoto skladu i dnešní čtenářské veřejnosti srozumitelná. Jak uvádíme výše, méně vhodná jsou spojení barev s jakostními adjektivy, např. *rudopevné věže, zlatokrupná kuřata*.

2.9.4 Adjektivní kompozita skladu S-K-A

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí
Adj. typu <i>sněhobílý</i>	2. člen <i>-bílá</i> <i>-bělý</i>	4	2	1
	2. člen <i>-jasný</i>	2	2	1
	2. člen <i>-šedý</i>	2	2	2
Adj. typu <i>divokrásný</i>	2. člen <i>-krásný</i>	3	3	1
	1. člen <i>divo-</i>	2	2	2
	ostatní adj. kompozita	10	10	8
	2. člen nemá barvu	4	4	3

Adjektivní kompozita skladu S-K-A

Tato kompozita jsou menší skupinou. Jejich frekvence není vysoká, autoři adjektiva neopakují často.

V tabulce uvádíme adjektivní kompozita typu *sněhobílý* s výčtem zadních členů kompozit, protože zadní člen popisuje vlastnost, která je přirovnávána k objektu. Tyto vlastnosti se opakují, zatímco objekt je u většiny adjektiv jiný. Zadní členy jsou nejvíce zastoupeny barvami. Uvádíme barvy: *-bílá* (varianta *-bělá*), *-jasný*, *-šedý*, např. *sněhobílá hlava*, *sněhobílá lilie*, *sněhobílá krása*, *rounobílý brav*, *ružojojasný svit*, *sluncojasné oči*, *mhošedý závoj*, *mrakošedé hory*.

V kompozitech typu *divokrásný* je v zadním členu kompozit četné zastoupení adjektiva *-krásný*, např. *čarokrásné tílko*, *divokrásný věnec*, *májokrásné dívky*.

V předním členu je užito adjektiva *divo-* v kompozitech *divoradostně*, *divostrázně* a *divokrásný*. Toto poslední adjektivum v tabulce počítáme ke kompozitům se zadním členem *-krásný*.

Další adjektivní kompozita jsme do tabulky nerozepisovali, protože jejich přední i zadní členy jsou odlišné a neobjevují se více než jednou.

Kromě barev se vyskytla i adjektiva vyjadřující vlastnosti objektů, např. *-ryzí*, *-hbitý*, *-barevný*, *-bledá*, např. *zlatoryzí šperk*, *střelhbitě*, *ohňobarevný kuň*, *stěnobledá Běla*.

Po sémantické stránce nám nejsou zcela srozumitelná adjektiva: *listosvíží močálové*, *sutkohozné mraky*, *světomilá hrobka*, *truchosladký cit*.

2.9.5 Adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru

Struktura adjektivních kompozit	Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí
2. člen kompozita – <i>-plný</i>	14	10	7
2. člen kompozita – <i>-bojný</i>	2	1	0
2. člen kompozita – <i>-milý</i>	2	1	0
2. člen kompozita – <i>-hodný</i>	4	1	0
2. člen kompozita – <i>-pustý, -lomný</i>	2	2	1
První člen - genitiv na <i>-a</i>	3	2	1
První člen – genitiv na <i>-e, -ě</i>	2	2	2
První člen – genitiv na <i>-i</i>	4	1	0
Spojovací konekt <i>-o-</i>	5	4	2
První člen – genitiv a dativ na <i>-u-</i>	7	4	2
První člen – genitiv na <i>-y-</i>	3	2	1

Adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru

Tabulka adjektivních kompozit je rozdělená dvojitou čarou. Nejdříve jsme všechna adjektiva rozčlenili podle druhých členů kompozit, pak následuje výčet adjektivních kompozit podle zakončení prvního členu, případně podle spojovacích konektů.

V druhých členech adjektivních kompozit je nejčastěji užito primárního adjektiva *-plný*, méně *-bojný*, *-milý* a *-hodný*. Adjektiva se v kompozitech několikrát opakují, např. *vděkuplné dítě*, *hrůzyplná chvíle*, *hlasůplné hraní*, *ohněplná huba*, *tichaplné klenutiny*, *tichuplné usmívání*, *lidoplné herny*, *zuboplný pilník*, *bohobojné děvče*, *bohobojná ouroda*, *bohumilý car*, *ctihodný stareček*, *ctihodná matka*, *ctihodní kněží*. Dále v zadním členu stojí adjektivum *-pustý* a *-lomný*, např. *bohopusté hory* a *srdcelomně*.

První členy končí jako genitivy o-kmenů a jo-kmenů maskulin a neuter: *bohobojná ouroda*, *tichaplné klenutiny*, *srdcelomně*, *ohněplná huba*, nebo mají tvar genitivu singuláru na -u: *vděkuplné dítě*, *tichuplné usmívání* (zde poněkud nenáležitě) a genitivu plurálu na -ů: *hlasůplné hraní*, ale také dativu na -u: *bohumilý car*, *bohumilá naděje*. Genitivní tvar může být od původu také i-kmenový: *ctihodný stareček*, *ctihodní kněží*. První členy končí také jako genitivy a-kmenů na -y: *hrůzyplná chvíle*, *láskyplné srdce*. Jen několik kompozit má skutečný konekt -o-: *bohopusté hory*, *hrůzoplný víchr*, *lidoplné herny*, *zuboplný pilník*.

Přední členy kompozit v tabulce neuvádíme, protože jsou různé. Některé z nich se opakují, např. *boha-* (*boho-*, *bohu-*), *cti-*, *hrůzy-* (*hrůzo-*), *ticha-* (*tichu-*), *vděku-*. Adjektiva užitá pouze jednou v předním členu jsou: *lásky-*, *lido-*, *ohně-*, *srdce-*, *zubo-*. Příklady viz výše.

V některých kompozitech se vyskytuje ustálené spojení předního členu s primárním adjektivem v zadním členu, např. *ctihodná matka*, *ctihodná panna*, *ctihodní kněží*, *ctihodný stareček*.

Adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru jsou srozumitelná.

2.9.6 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí
Přední člen	substantivní	51	37	23
	adj. primární neodvozený	30	25	12
	adj. odv. ze subst. základů	15	13	4
	zájmenný, adverbiální, numerální	12	12	8
Zadní člen	utvořený sufixem <i>-ný</i>	78	61	35
	participium nt-ového	8	7	2
	participium n-ové, t-ové	8	7	4
	participium l-ové	9	7	4
	bezsuffixální formace	5	5	2

Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním

Nejprve v tabulce uvádíme kompozita s jejich předními členy. Přední členy substantivní jsou zastoupeny více než přední členy adjektivní. Většina předních členů je užitá pouze jednou, v jednom kompozitu, např. *duchormutné plyny, hadochvějné čupřiny, kovodárné skály, květovorná děvenka, lekodárný heřmánek, lidožerná modla, míroplodná vlast, mlhosvalá, obloholetný skřivan, plodonosný mák, pravdomluvná ústa, slastiplodná zem, slzorodná milost, trudospasné city, tvoroživná zem, větrostropý kraj, zpěvodárná zhýřilost, žilochladný mrazík*. Přiřazujeme i starobylé kompozitum *licoměrný druh* (pův. *lice-měňъ „měnicí líce“ ESM 331). Méně často se stejný přední člen spojuje s různými zadními členy, např. *okojímající krása, okotěšná nezabudka; srdceblažné veselí, srdcelomně/srdcelomný, srdcejatný vzhled, srdcetajná slast; věkosnubné věnce, věkožizný paprsek* aj. Některé přední členy se spojují jen s jedním zadním členem a opakují se s jinými substantivy, např. *čarodějná číše, čarodějná moc, čarodějné hlaholy, čarodějny čas; čarodejny brouk, čarodejny slavík, čarodejné rdění; divotvorný kraj, divotvorný kov; hrůzonosné sny, hrůzonosný dusot; jiskrosršné plameniny, jiskrosršný Sirius; skalolité stány, skalolité základy; vínorodné hory, vínorodné vrchy*.

Přední členy jsou dále zastoupeny adjektivy primárními neodvozenými, některá adjektiva jsou v předních členech použita jednou, např. *dobročinný lid, hustotkané větvičky, křivolaký strom, novokřestěný, pestrotkvoucí háj, přísnotvarné vyřčení, smělorostlé smrky, životvorné paprsky* aj., další se opakují s odlišnými zadními členy např. *lehkochodá proměna, lehkovážně/lehkovážný; milostkvělá zář, milotkvoucí zahrádka; sladkoopojně, sladkyplynná těha; zlatolesklá koruna, zlatoskvoucí síň* apod. Přední členy spojené se stejnými zadními členy jsou v excerpovaných dílech tato: *libovonná květniště, libovonná oběť, libovonné dýmy; liboznělý hlásek, liboznělý umíráček*.

Předními členy kompozit mohou být i substantiva derivovaná od adjektiva *blahý* (ESM 55). V našich kompozitech se opakuje přední člen *blaho-*, který je užíván jak s různými zadními členy, např. *blahodární Bohové, blahonosná hodina, blahopěvná dcerka, blahoplodný zánět, blahosklonně, blahovonné kvítí*, tak se stejnými zadními členy, např. *blahorodná mysl, blahorodné háje; blahotvorná bohyně, blahotvorná družba*. Kompozita, která byla užitá jednou, jsou tato: *medoberné včeličky, sněhostkvělý šat, stříbrotoká Blanice*.

Zastoupení numerálních, adverbálních a zájmných předních členů je malé. Z numerálních členů se opakuje přední člen *mnoho-*, jednou se vyskytuje *polo-* a *jedno-*, např. *mnohodárné roliny*, *mnohoslibná ústa*, *mnohotvárné zdání*, *mnohotvorná moc*, *mnohověstná orlice*; *polozjevná krása*; *jednorozený syn*. Adverbální přední člen *vzhůro-* tvoří se zadním deverbálním členem jediné kompozitum *vzhůrotyčná jedle*. S předními členy zájmnými *vše-* a *všude-* se pojí tato adjektiva: *všemohoucí Pán*, *vševědoucí Otec*, *všudejsoucí duch*.

Kompozita se zadním členem deverbálním jsou nejčastěji tvořena sufixem *-ný*. S předními členy jsou spojovány konekty *-o-*, *-e-*, *-i-*. Zadní členy jsou spojovány se všemi předními členy. Uvádíme několik příkladů: *blahodární Bohové*, *blahonosná hodina*, *břichopasný duch*, *čarodějná číše*, *divotvorný kraj*, *hrůzonosný dusot*, *krasokvětná vesna*, *libovonná oběť*, *lidožerná modla*, *medoberné včeličky*, *mnohoslibná ústa*, *polozjevná krása*, *sladkoopojně*, *věkosnubné věnce*, *vínorodné hory*, *žilochladný mrazík* aj.

Ostatní typy tvoření kompozit se zadním členem deverbálním jsou zastoupeny pouze několika adjektivy.

Adjektiva se zadním členem, jenž má formu zpřídavnělého participia *nt-ového*, jsou tato: *milotkvoucí zahrádka*, *okojímající krása*, *pestrokvoucí háj*, *všemohoucí Pán*, *vševědoucí Otec*, *všudejsoucí duch*, *zlatoskvoucí síň*, *zlatoskvoucí slunce*. Přední členy u kompozit jsou substantivní, adjektivní a zájmné.

Adjektiva se zadním členem, který má formu adjektivizovaného participia *n-ového* nebo *t-ového* (příčestí *trpného*) jsou: *blahoslavená Panna Maria*, *hustotkané větvičky*, *krásovznešený důkaz*, *novokřesťený*, *skalolité stány*, *skalolité základy*, *veleslavené město*, *zlatotkaný den*.

Objevila se i adjektiva se zadním členem, který má formu zpřídavnělého participia *l-ového*, např. *liboznělý hlásek*, *milostkvělá zář*, *mlhosvalá* (tvoření tohoto adj. je nesprávné, více viz kapitola 2.5 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním), *smělorostlé smrky*, *sněhostkvělý šat*, *zlatolesklá koruna*, *zlotřilý škůdce*.

Ojedinělá jsou kompozita se zadním členem bez sufixu; z excerpt uvádíme: *lehkochodá proměna*, *křivolaký hrom*, *stříbrotoká Blanice*, *věčněbleská pochodeň*, *větrostropý kraj* (příklad nesprávného tvoření, více viz kapitola 2.5).

Ze sémantického hlediska nejsou příliš srozumitelná tato kompozita: *hadochvějně čupřiny*, *věkožizný paprsek*, *větrostropý kraj*.

2.9.7 Adjektivní kompozita skladu N-K-S

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí	
Zadní člen	Kompozičně-konverzní	10	9	6	
	Kompoz.- derivační	-ný, -ní	16	13	9
		-ský (á, é)	1	1	0
		-ový	1	1	1
Přední člen	číslovka základní (vyjadřující počet)	16	14	10	
	adverbium <i>mnoho-</i>	4	3	2	
	<i>sto-</i> , <i>tisíc-</i>	6	5	3	
	<i>polo-</i> , <i>oba-</i>	2	2	1	

Adjektivní kompozita skladu N-K-S

Nejprve jsme do tabulky uvedli všechna adjektivní kompozita a jejich typ tvoření. Pak jsme sledovali, které číslovky se objevují v předním členu kompozit.

Nejčastější tvoření adjektiv je kompozičně-derivačním způsobem a sufixy *-ný*, *-ní*, např. *čtrnáctidenní lhůta*, *dvounásobné parno*, *jednohlasně/jednohlasný*, *jednozvučné ticho*, *mnohorozumná vdova*, *mnohověstná orlice*, *polozjevná krása*, *půlnoční větry*, *sedmerobarevný klobouk*, *tisícletní skalobrové*. Ojedinělé je tvoření pomocí sufixu *-ský* a *-ový*, uvádíme jedině dva příklady, které jsou excerpovány: *sedmihradský nos* a *stosáhové skalohrady*.

Kompozičně-konverzní typ tvoření je v kompozitech také zastoupen, avšak méně než kompoz.-derivační typ. Uplatňují se tyto koncovky (*-ý*, *-á*, *-é*), např. *dvojlíká látka*, *třidevátá země*, *sedmikresá krása*, *stolistá růže*, *storoký dub*, *tisícletá práce*, *čtyřicetileté císařování*, *sedmdesátiletá hlava*.

V předních členech se nejčastěji objevují číslovky základní, které vyjadřují ve spojení se zadním členem kompozita počet (předmětů, substantiv...), např. *jednohlasně*, *jednozvučné ticho* („jednoho zvuku“ JS I., 593), *sedmihradský nos*, *čtrnáctidenní lhůta*, *čtyřicetileté císařování*, *sedmdesátiletá hlava*. V našich excerptech se dále vyskytují: číslovka násobná, vyjadřující násobenost substance: *dvounásobné parno*, dále číslovky druhové: *dvojlíká látka*, *sedmerobarevný oblouk* a patrně nesprávně utvořená i užitá číslovka řadová, která vyjadřuje umístění v pořadí: *třidevátá země*.

V předním členu kompozit se objevuje adverbium *mnoho-*, které vyjadřuje velkou míru, např. *mnohorozumná vdova*, *mnohobarvná světla*, *mnohověstná orlice*.

Přední člen *sto-* v našich adjektivech udává základní počet, např. *stolistá růže*, *stosáhové skalohrady*, *storoký dub*. Přední člen *tisíc-* je v kompozitech spojován se zadními členy *-letá*, *-letní*, např. *tisícletá práce*, *tisícleté ledoskály*, *tisícletní skalobrové*.

Přední člen *polo-* se vyskytuje u jednoho adjektiva a vyjadřuje neúplnost: *polozjevná krása*. Přední člen *oba-* v kompozitu *obapolná blahost* značí oboustrannou blahost (viz JS II., 749).

Ze sémantického hlediska není srozumitelné toto adjektivní kompozitum: *dvojlíká látka*.

2.9.8 Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním

Struktura adjektivních kompozit		Frekvence užití adjektivních kompozit	Adjektivní kompozita	Počet adj. komp., která JS neuvádí
Přední člen kompozit	<i>vše-</i>	19	10	3
	<i>samo-</i>	4	3	1
	<i>své-</i>	1	1	1
Zadní člen kompozit původu	deverbálního	10	5	0
	adjektivního	5	4	3
	desubstantivního	9	5	2

Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním

Tato adjektivní kompozita jsou druhou nejméně početnou skupinou a jejich užívání není ve sbírkách časté.

Kompozita jsme do tabulky uvedli nejdříve s užitím adjektiv v předním členu, po dvojité čáře v tabulce je výčet všech kompozit se zadním členem.

V předních členech se objevují pouze tři pronomina. Nejčetnější *vše-*, méně početné *samo-* a jeden přední člen *své-*, např. *všemožně*, *všemohoucí Bůh*, *všetečný duch*, *vševědoucí Otec*, *všejediný duch*, *všemoudří bohové*, *všeobecná jistota*, *všehlasná chvála*, *všemocná ruka*; *samojediný pastýř*, *samovolně*, *samočistý oheň*; *svémocněji*.

Adjektivní kompozita jsou tvořena nejvíce zadními členy deverbálními, méně zadními členy adjektivními a desubstantivními.

V kompozitech se zadním členem deverbálním se vyskytují adjektiva *-mohoucí*, *-tečný*, *-vědoucí*, *-vládný*, *-možný*, která jsou spojována pouze s předním členem *vše-*, např. *všemohoucí Bůh*, *všetečný duch*, *vševědoucí Otec*, *vševládný trůn*, *všemožně*.

Zadní členy adjektivní jsou zastoupeny adjektivy *-jediný*, *-moudří*, *-čistý*. V našich excerptech se spojují s předními členy *vše-* a *samo-*, např. *všejediný duch*, *všemoudří bohové*, *samojediné děvče*, *samočistý oheň*.

Zadní členy desubstantivní jsou utvářeny sufixem *-ný*, zastoupeny jsou zadními členy *-hlasná*, *-mocná*, *-obecný*, *-volný* a spojeny s předními členy *vše-*, *své-* a *samo-*, např. *všehlasná chvála*, *všemocná ruka*, *svémocněji*, *všeobecná jistota*, *samovolně* aj.

Po sémantické stránce je zajímavé kompozitum *samojediné děvče*. V. Machek uvádí, že člen *samo-* byl častý ve složeninách. Původně *sám* znamenalo „právě ten“, později se význam odstínil na „ten bez ostatních, bez cizí pomoci“ až na *samojediný* „osamocený“ (srov. ESM 537).

ZÁVĚR

Diplomová práce pojednává o slovotvorné tvořivosti autorů druhé obrozenské generace, konkrétně o složených adjektivech, která užívali spisovatelé k básnickým účelům. Práce je rozčleněna do dvou částí: teoretické a praktické.

Teoretickou část jsme pojali jako vysvětlení základních pojmů týkající se adjektiv, resp. kompozitních adjektiv.

První kapitola tedy popisuje adjektiva, jejich slovnědruhovou příslušnost, dělení (kvalitativní: deskriptivní, kvalifikační a relační: posesivní) a deklinaci (jmenná, složená). Ve druhé kapitole se stručně zmiňujeme o tvoření adjektiv a pojednáváme také o skládání slov, složeninách a jejich dělení, které jsme převzali od P. Hausera (složeniny vlastní – nevlastní, koordinační – subordinační). Uvádíme i dělení praslovanských typů kompozit podle D. Šlosara. Ve čtvrté kapitole přibližujeme složená adjektiva podrobněji. V následujících kapitolách je stručná zmínka o složených adverbích, protože v některých textech jsou používána pouze adverbia, o nichž víme, že jsou odvozená od adjektiv, a proto lze existenci složeného adjektiva předpokládat. Složená adjektiva jsou v některých případech pouhým překladem z cizího jazyka vzniklým tzv. kalkováním. Tomuto termínu jsme v teoretické části věnovali samostatnou kapitolu. Do teoretické části jsme zařadili i charakteristiku obrozenské doby, její tradiční dělení a hlavní představitele (J. Dobrovského, J. Jungmanna), kteří se velkou měrou podíleli na rozvíjení českého spisovného jazyka. Dále zmiňujeme jazykovou normu, literární tvorbu a její vývoj. Teoretickou část uzavírá stručný přehled o životě a díle vybraných autorů, u nichž jsme provedli excerpci adjektivních kompozit.

Praktická část diplomové práce je analýzou shromážděného materiálu. Excerpovaná adjektivní kompozita jsme roztřídili podle monografie Dušana Šlosara *Česká kompozita diachronně* (1999). D. Šlosar je dělí podle slovnědruhové příslušnosti komponentů a podle pořadí postavení členů v kompozitech. V závěru každé kapitoly uvádíme adjektivní kompozita, která nejsou v Jungmannově slovníku obsažena.

V prvních kapitolách jsou kompozita, jejichž členy jsou tvořeny adjektivními, nebo substantivními členy (adjektivní kompozita skladu A-K-A, A-K-S, S-K-A a také

adjektivní kompozita s předním členem substantivním v pádovém tvaru). Pak jsme zařadili kompozita dalších skladů.

Kompozita skladu A-K-S byla v excerpovaných adjektivech zastoupena nejvyšším počtem dokladů. Nejčastěji byla tvořena postupem kompozičně-konverzním a kompozičně-derivačním pomocí sufixu *-ný*, *-ní*. V předním členu se objevovala hlavně adjektiva primární, výjimečné bylo adjektivum odvozené ze substantivního, nebo slovesného základu. Ve všech kompozitech tohoto typu se vyskytuje pouze konekt *-o-*. Některá adjektivní kompozita se objevovala u více autorů, proto se domníváme, že tento typ kompozit byl v obrozenské době hojně užívaný.

Kompozita skladu A-K-A jsou nejvíce zastoupena adjektivy pojmenovávajícími barvy a barevné odstíny. Barvy a odstíny se objevují jak v předních členech, tak i v zadních členech kompozit. Další kompozita pojmenovávají povahové vlastnosti, ale i další smyslové vlastnosti, jako např. chutě, vzhled nebo kvalitu objektů. Jsou zde zařazená reduplikovaná adjektiva a adjektiva s předním členem *vele-*. V předních i zadních členech je nejčastěji užito primárních adjektiv, spojovacím konektem je *-o-*, jednou se však vyskytlo *-e-*.

Kompozita skladu S-K-A jsou složena tak, že v zadních členech se objevují jak adjektiva primární, jež jsou nejvíce zastoupena barvami, tak adjektiva odvozená ze substantiv. Všechna kompozita jsou spojena konektem *-o-*. Kompozita tohoto skladu jsou v excerpovaných dílech málo zastoupena.

Adjektivní kompozita s předním členem v substantivním v pádovém tvaru jsou zastoupena zřídka. V zadních členech kompozit se objevuje několik stejných primárních adjektiv, v předních členech se také často opakují stejná substantiva.

Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním jsou druhou nejpočetnější skupinou kompozit po kompozitech skladu A-K-S. Typy tvoření zadních adjektivních deverbálních členů jsou různé, nejčastější je tvoření pomocí sufixu *-ný* od slovesného infinitivního základu. Tato skupina kompozit je jediná, ve které jsou přední členy kompozit nejvíce zastoupeny substantivy a poté až adjektivy primárními. Některá adjektivní kompozita se objevují u všech vybraných autorů, ti často opakují stejná kompozita ve spojení s jinými substantivy. Domníváme se, že užívání kompozit se zadním členem deverbálním bylo u autorů značně oblíbené.

Adjektivní kompozita skladu N-K-S tvoří malou skupinu adjektiv, v jejichž předních členech se objevují číslovky. Zadní členy jsou připojeny postupy kompozičně-konverzním a kompozičně-derivačním pomocí sufixu *-ný*.

Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním jsou zastoupena nejvíce předním členem *vše-*, který je spojen se zadními členy desubstantivními, adjektivními a deverbálními. Druhým zájmenným předním členem, který se objevil v excerpovaných kompozitech je *samo-*. Adjektiva jsou převážně stejná a ve spojeních se obměňuje pouze substantivum.

Krátce jsem pojednal i o kompozitech s předním členem adverbialním, neboť jsme chtěli objasnit jejich formu a způsoby tvoření. V našich excerptech se však nevyskytlo žádné adjektivní kompozitum s předním členem adverbialním.

Názornou složku praktické části tvoří tabulky, jež uvádějí frekvenci užití adjektivních kompozit různých skladů, samotný počet kompozit v excerpovaných textech a počet kompozit, která Jungmann ve svém slovníku neuvádí.

První tabulka s celkovým přehledem adjektivních kompozit obsahuje konečné výsledky našeho bádání. Dále uvádíme tabulky týkající se jednotlivých skladů kompozit, za nimiž následuje popis.

Počet kompozit, která se v textech vybraných obrozenských autorů objevila, je 330. Celková frekvence adjektivních kompozit je 420. Z toho Jungmann ve svém slovníku neuvádí 183 kompozit.

Dále jsme si také všímali využití jednotlivých kompozit v textu a míry jejich sdělné hodnoty.

Autoři druhé obrozenské generace užívali adjektivních kompozit především v básnickém jazyce. Protože je jazyk básnického díla obrozenské doby odlišný od dnešního stavu jazyka, je i naše vnímání a hodnocení díla (s adjektivními kompozity) tímto aspektem subjektivně ovlivněno. Z našeho pohledu neaktualizovaná adjektivní kompozita nemusela být v obrozenské době tímto způsobem chápána.

Adjektivní kompozita mají vyšší sdělnou hodnotu, protože jsou tvořena ze dvou základů, což obrozenským autorům nabízelo bohatší využití v literárních dílech. Výskyt těchto adjektivních kompozit je často spíše prvkem estetické samoučelnosti, než prvkem sdělovacím.

V excerpovaném materiálu se primárně objevují adjektivní kompozita, která svým složením nenarušují význam substantiv, k nimž se pojí, ale pouze zpřesňují substantivum. Některá adjektiva byla nejspíše vytvořena za účelem popsat známou skutečnost novým, jedinečným způsobem. Lze předpokládat, že svým vznikem mají hodnotit skutečnost dosud neužitým adjektivem. Tato adjektivní kompozita se jeví

čtenáři jako běžná a srozumitelná zároveň (*hustolistá lípa, libozvuká harfa, modrojasná očka*).

Objevují se však i adjektivní kompozita, která se povahou složení jeví jako neústrojně tvořená. V praktické části si jich všímáme a uvádíme přímo u nich hodnocení nesprávného způsobu tvoření. Taková adjektivní kompozita mají jednorázový charakter, jejich užití je neopakovatelné, nelze je využít k jiným účelům. Po sémantické stránce jsou nesrozumitelná a užití v textu je samoučelné. Ztratila z hlediska dnešní doby svou sdělnou hodnotu. Jejich použití v literárních textech se omezuje pouze na dobu národního obrození (*hrubolátná nerovnost, truchosladký cit, větrostropý kraj, věčněbleská pochodeň*).

Některá adjektivní kompozita jsou běžně v dnešní době užívána, aniž bychom si uvědomili jejich původ a dobu, kdy vznikly. Jiná naopak upadla v zapomnění.

Rejstřík adjektivních kompozit

(čísla odkazují na stránky)

bělodubový **29**, 51
bělojasný **30**, 31, 33
bělokamenný **28**, 29, 51
bělokorý **27**, 50
bělorouný **28**
bělovlasý **28**, 50
bělovlný **28**, 29
blahočistý **32**, 33
blahodárný **38**, 41, 60, 61
blahonosný **37**, 40, 41, 60, 61
blahopěvný **38**, 40, 41, 60
blahoplodný **37**, 41, 60
blahorodný **37**, **38**, 41, 60
blahosklonně **38**, 41, 60
blahoslavený **39**, 61
blahoslavný **38**, 41
blahosvatý **32**
blahotučný **31**
blahotvorný **37**, 41, 60
blahovonný **38**, 41, 60
bledočerveně **30**, 46
bledorůžný **30**, 33
bleskokřídly **27**, 29, 50, 51
bohabojný **36**, 58
bohopustý **36**, 58
bohumilý **36**, 58
břichopasný **37**, 40, 61
celoroční **28**
cizokrajný **32**, 33
cizoložně **28**

ctihodný **36**, 58
čarodějny **37**, **38**, 41, 60
čarodejny **38**, 41, 60
čarokrásný **34**, 56
čarolícny **28**, 29
čaromocně **34**, 35
černohorský **29**, 51
černomilý **30**, 31, 33
černooký **27**, 50
černoskalný **28**, 51
černošatý **27**, 50
černoteskný **30**, 33
černotmavý **30**, 33
černovlasý **27**
černožlutě **30**
čistodobry **31**, 33
čistovodý **27**, 29, 50
čpavodůkladný **28**, 29, 50, 51
čtrnáctidenní **43**, 63
čtyřicetiletý **43**, 63
divokrásný **34**, 56
divoradostně **34**, 35, 56
divostrašně **34**, 35, 46, 56
divotvorný **25**, **38**, 60, 61
dlouhopustý **31**, 53
dlouhověcí **27**
dobročinný 37, **38**, 41, 60
dobrovolně **28**
drahocenný **28**
drsnozvuký **27**, 29, 50
duchormutný **37**, 40, 60
dvojlíky **42**, 43, 63
dvounásobný **42**, 43, 63
hadochvějny **38**, 40, 60, 61

hlasůplný **36**, 58
hojnokvětý **27**, 29, 50
hořkolibý **31**, 33, 53
hrdotupě **31**, 33
hrubolátný **28**, 29, 51
hrůzonosný **38**, 60, 61
hrůzoplňný **36**, 58
hustodlouhý **31**, 33
hustoklasý **28**, 51
hustolistý **25**, **27**, **28**, 29, 50, 51
hustotkaný **39**, 40, 41, 60, 61
hvězdovlasý **28**, 50
chytřebystrý **31**, 33
jarobujný **30**, 33
jaromladý **34**, 35
jasnobílý **30**, 31, 33, 53
jasnočistý **30**, 33, 53
jasnoleskný **30**, 31, 33, 53
jasnomodrý **30**, 31, 33, 53
jasnomrazivý **29**, 51
jednohlasně **42**, 43, 46, 63
jednorožený **39**, 40, **42**, 43, 61
jednosvorně **42**, 43
jednozvučný **42**, 43, 63
jiskrosršný **38**, 40, 60
korokmenný **28**, 29, 50
kovodárný **38**, 40, 60
krásocitný **28**, 50
krasocitný **28**
krasokvětný **38**, 40, 61
krásovznešený **39**, 40, 61
krátkověcí **27**
křivolaký **40**, 41, 60, 61
květolící **27**, 29, 50

květovorný **38**, 40, 60
láskyplný **36**, 58
lehkochodý **40**, 60, 61
lehkokrevný **28**, 51
lehkomyslně **28**
lehtorouchý **28**, 29, 51
lehkovážně **38**, 60
lehkověrný **28**, 50
lekdárný **37**, 40, 60
lepotvorný **28**, 50
lesklobělý **31**, 32
lesknobělý **30**, 31, 32
libovonný **38**, 60, 61
liboznělý **40**, 41, 60, 61
libozvučný **28**, 51
libozvuký **27**, 29
licoměrný **37**, 60
lidoplňný **36**, 58
lidožerný **37**, 60, 61
listosvíží **34**, 35, 56
májokrásný **34**, 35, 56
máломyslný **38**
marnomarný 32, 33, 53
matnokeřný **28**, 29, 51
medoberný **37**, 40, 60, 61
medohlasý **27**, 29, 50
mhošedý **34**, 35, 56
miloklidný **28**, 29, 51
milosrdný **28**
milostkvělý **40**, 60, 61
milosvětlý **27**, 29, 51
milotkvoucí **39**, 60, 61
míroplodný **38**, 40, 60
mladotvárný **28**, 29, 51

mlhosvalý **40**, 60, 61
mnohobarvný **43**, 63
mnohodárný **39**, 40, 61
mnohorozumný **43**, 63
mnohoslibný **39**, 40, 61
mnohotvárný **39**, 61
mnohotvorný **39**, 40, 61
mnohověstný **39**, 40, **43**, 61, 63
modrojasný **30**, 31, 33, 53
modromilý **30**, 31, 33, 53
modrooký **27**, 50, 51
modrosvětlý **30**, 33, 53
modrotmavý **30**, 33, 53
mrakošedý **34**, 35, 56
něžnolistý **28**, 29, 50, 51
novokřesťený **39**, 40, 60, 61
novověký **27**, 51
obapolný **42**, 63
obloholetný **38**, 40, 60
ohněplný **36**, 58
ohnobarevný **34**, 35, 56
okojímající **39**, 41, 60, 61
okotěšný **38**, 60
outlolibý **31**, 33
pestrokvoucí **39**, 40, 60, 61
pevnohřbetný **28**, 29
plnohlasný **28**, 50
plnorámný **28**, 29
plodonosný **38**, 60
polozjevný **39**, 40, **43**, 61, 63
pravdomluvný **38**, 60
pravoslavný **28**
prostoduchý **27**, 51
prostokrásný **28**, 29, 51

prostovlasý **27**, 28, 51
přísnotvarný **38**, 60
pustozubý **27**, 29, 51
rounobělý **34**, 35, 56
rovnocitý **28**, 29
rudomodrý **30**, 33
rudopevný **30**, 31, 33, 53, 54
růžojasný **30**, 33, **34**, 35, 53, 56
růžokvětý **28**, 29, 50
růžolící **27**, 29, 50
rychlonožný **27**, 50, 51
samočistý **45**, 65
samojediný **45**, 65
samostatný **32**, 33, 53
samovolně **44**, 65
sedmdesátiletý **43**, 63
sedmerobarevný **42**, 63
sedmihradský **42**, 63
sedmikrásný **42**
sedmikresý **42**, 43, 63
sirnožlutý **31**, 32, 33
skalolítý **39**, 40, 41, 60, 61
slaboslábý **32**, 33, 53
sladkoopojně **38**, 40, 60, 61
sladkozvučný **28**, 51
sladkyplynný **38**, 40, 60
slastiplodný **38**, 40, 60
sluncojasný **34**, 56
slzorodný **38**, 60
smělorostlý **40**, 60, 61
smutnočerný **30**, 33
sněhobílý **34**, 56
sněhostkvělý **40**, 60, 61
srdceblažný **38**, 40, 60

srdcejatný **38**, 60
srdcelomně **36**, **38**, 40, 58, 60
srdcetajný **38**, 40, 60
staročeský **32**, 53
starodávný **32**, 53
staroklassický **32**, 33
staroměstský **29**, 51
staromodně **28**
starosvětský **28**, 29, 51
stěnobledý **34**, 35, 56
stolistý **43**, 63
storoký **43**, 63
stosáhový **43**, 63
střelhbitě **34**, 56
stříbrnokorný **28**, 29, 50
stříbrobílý **30**, 33
stříbročistý **30**, 31, 33, 53
stříbrojasný **30**, 33, **34**, 35
stříbrolíčný **28**, 50
stříbrorouný **28**, 29, 50, 51
stříbrotoký **40**, 60, 61
stříbrozvuký **28**, 50
suchopárný **28**
sutkohozný **34**, 35, 56
svatodušní **28**
svatohorský **29**, 51
svatojanský **28**, 51
svatokrálůvský **29**, 51
svatosvatý **32**, 33, 53
svémocněji **45**, 65
světomilý **34**, 56
šedorouchý **27**, 29, 50, 51
šeročerný **30**, 33
šeromhý (šeromlhý) **27**, 29

širolistý **27**, 50
širošíro **32**, 53
tělobarevný **27**, 29, 50, 51
temnobarevný **28**, 29, 50
temnostinný **28**
tichaplný **36**, 58
tichuplný **36**, 58
tisícletý **43**, 63
tisícletní **43**, 63
tmavosnědý **30**, 31, 33
tmavozlatý **30**, 31, 33, 53
trudnozvučný **27**
trudospasný **38**, 40, 60
truchosladký **31**, 33, 56
třidevátý **42**, 43, 63
tučnoklasý **27**, 29, 50
tučnotrávný **28**, 29
tvoroprázdňý **34**, 35
tvoroživný **38**, 40, 60
tvrdojádrý **27**, 29
tvrdokmenný **28**, 29, 50
tvrdopodložený **28**, 29, 51
tvrdošijný **28**
vděkuplný **36**, 58
věčněbleský **40**, 61
věkopustý **34**
věkosubný **38**, 40, 60, 61
věkuvěčný **32**, 53
věkověčný **32**, 53
věkoživí **34**, 35
věkožizný **38**, 60, 61
velebnolepý **31**, 32, 33
veledrsný **32**, 33
velehrozný **32**, 53

velehrůzně **32**
velechytrý **32, 33**
velekrásný **32**
velemilostivý **32, 33**
veleslavený **39, 61**
veleslavný **32, 33, 53**
velešťastný **32, 33**
veletvárný **38, 40**
velkomocný **28**
velkorodý **27**
věrnomilý **31, 32**
větrostropý **40, 60, 61**
vínorodný **38, 60, 61**
vráskočelý **27, 29, 50, 51**
všehlasný **44, 45, 65**
všejediný **44, 45, 65**
všemocný **44, 65**
všemohoucí **39, 44, 61, 65**
všemoudří **44, 45, 65**
všemožně **44, 65**
všeobecný **44, 65**
všetečný **44, 65**
vševědoucí **39, 44, 61, 65**
vševládny **44, 65**
všudejsoucí **39, 40, 61**
vzhůrotyčný **39, 40, 61**
zlatobarvý **27, 51**
zlatobleský **28, 29**
zlatodrahý **31, 33**
zlatohlavý **27, 50, 51**
zlatojasný **30, 33**
zlatokrupný **31, 33, 54**
zlatolampé **27**
zlatolesklý **40, 60, 61**

zlatorodný **38**, 40
zlatoryzí **34**, 35, 56
zlatoskvoucí **39**, 40, 41, 60, 61
zlatotkaný **39**, 61
zlatoustý **27**
zlatovrubný **28**, 29, **38**, 40
zlatožlutý **30**
zlopověstný **28**
zlotřilý **39**, 61
zpěvodárný **38**, 40, 60
zrnoklasný **34**, 35
zuboplňný **36**, 58
žilochladný **38**, 40, 60, 61
životvorný **38**, 60
žlutodřobí **27**, 29, 51
žlutořopí **27**, 29, 50, 51

PŘÍLOHA

Die Wildsamkeit
der
Slawischen Sprache,
an der
Bildung der Substantive und Adjektive
in der
Böhmischen Sprache
dargestellt.

Von
Joseph Dobrowsky,
Mitgliede der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag,
und der kaiserl. russischen Akademie.

Prag,

in der Herrischen Buchhandlung.

Desuitengasse No. 188.
81

te, die Sprache des feinern Umgangs der höhern und gesittetern Bürgerclassen zu seyn, und fast nur dem Landvolke und den mittlern Städtern überlassen blieb, nicht wenig verlohren. Die neuen Versuche, die man S. 346—356 und besonders im vierzten Theile der Kosaischen Grammatik hie und da zerstreuet findet, sind eben so wenig ein Beweis von richtiger Anwendung der vorgetragenen Lehre von der Bildung der Nennwörter, als die vermehrten Verzeichnisse von grammatischen Kunstwörtern in Doležals Grammatik S. 266—271, und Bernolaks Etymologia vocum slavicarum S. 43—84, wenn man auch sonst die Vorliebe dieser Männer für ihre Muttersprache gar nicht zu groß finden sollte. Doch hat Rosa als ein sehr fleißiger Sammler durch die Bearbeitung seines Wörterbuches, zu dessen Drucke eben Anstalt getroffen wird, sich und seine frühern Versuche weit übertroffen.

III.

Zusammensetzung der Nennwörter.

§. 14. Durch die Zusammensetzung werden zwey Ausdrücke zu einem Begriffe vereinigt. Es wird also ein Wort durch das andere näher und genauer bestimmt. Dazu dienen in der Zusammensetzung am häufigsten die Präpositionen als Vorsylben, so wie die Ableitungslaute als Nachsylben. Prst, Finger, wird durch die Vorsylbe na und durch die Nachsylbe ek in ná-prst-ek, Fingerhut, umgeschaffen. Von voda, Wasser, wird vermittelst der Vorsylbe po und der Nachsylbe en das abgeleitete und zugleich zusammengesetzte Wort powoden, Uberschwemmung, gebildet. Nástrog, Werkzeug, ist bloß vermittelst der Vorsylbe oder der Präposition na von strogiti gebildet. Das Wurzelwort strog wird also durch das vorgesetzte na genauer bestimmt, wodurch es zur Bezeichnung eines andern Begriffes tauglich wird. Dergleichen Bestimmungswörter, die sowohl den Verbis, als auch den Substantivis und Adjectivis vorgesetzt werden, sind die einsylbigen Partikeln do, na, nad, o, ob, po, pod, pře, před, při, pro, roz, s, v, w, wz, z, za. Da ihre Bedeutung und ihr Gebrauch in der Sprachlehre und den Wörterbüchern angegeben wird, so werden folgende Beispiele von Zusammensetzungen mit denselben zur Uebersicht hinreichen. Mit

au, aus v entstanden, auwoz, Hohlweg, auwod, aunos, raptus, von v wezu, vwedu, vnesu; aužlabj von žlab, audolj von dül, ausylj von syla. S. unten v. Mit

do: dūwod, von do und wedu, dūkaz, von do und kázati. Mit

na: náwod, von nawedu, nároň, náhon; nárt von ret, nádwočj von dwoč, naručj, Armoell, von vula, návěštj von věst, (powěštj), ná-
všnia

všnice, inauris, von vcho, vši; občerný, schwärzlich, nábožný, náramný, nárožnj. Das Wort *ναρρεζυ* beim Constantinus Porphyrogenitus, womit die Slaven einen kleinern Wasserfall am Dneper benannten, ist ebenfalls mit na zusammen gesetzt und von práh, limen, abzuleiten, so wie das Böhmisches zápražj, podpražj, von za, pod und práh.

nad: nadbytek von nad und býti, vielleicht auch nádherný, wenn es nicht durch Versetzung der Buchstaben aus náhrdný von hrký entstanden ist. Rosa führt zwar S. 392 auch nadkamnj, nadstolj, nadkrowj an, allein diese Wörter sind bey keinem Schriftsteller, auch sonst keine ähnliche Zusammensetzungen mit nad, wohl aber mit na, zu finden. Mit

o: otok von oteku, omyl von omeyliti; okřidlj von křidlo, obydlj von bydlo, osudj von sud, osrdj von srd (srdce), orudj, okružj, oděwj.

ob: oblak von ob und wleku, obal von ob und waliti; obrok von rok, oblauf von luk, obruč von ruča, obočj von oko, oči.

od: odklad von od und kladu, oddech; odnož von noha.

pa, für po, ist gänzlich veraltet, hat sich aber noch in vielen Nennwörtern erhalten: paběrky, Nachlese, pačesy, pachole, paheyl, pahorek und pahrbek, pakostnice, palauk, pamět, pamlšty, paperka, pačez, paroby, parošliza na und porošlina, pasaka, pawauk, Slowakisch pauk, pawlač, pazderj, pazneht. Im Lithauischen, einer mit der Slawischen sehr nahe verwandten Sprache, ist pa überall für po zu finden. Selbst das Schwedische pa ist damit verwandt. Später ging pa in das folgende po über.

po: poklad, popel von po und páli, púwod von powedu; podlas ha von po und dlaziti, nicht von pod und laba, wie es oben S. V. steht; pohlawj, pokolenj, potřebj, pomorj, ponebj; pozemský, posudný, poswátný.

pod: podwod von pod und wedu, podnět von nítiti, podlom; podgahen, subdiaconus, podkamnj, podkragj, podletj, podlaubj, podmášlj, podnož, und podnožj, *ὑποποδιον*, podsynj.

pře, sonst přes, přewežu, daher přjwoz, přjbytek von přebyti, přjlbice von pře und leb, přjhršstlj und přjhršstlj von hrst, přjhbj. Vor den Adjectivis so viel als das Lat. pra, per, předrahý, přemily, přeweliký, permagnus; přespolnj ist von přes pole.

před: předpis von předpissi; předdomj von düm, předhořj, předhradj, Vorkurg, předměstj, Vorstadt, předpekj, Vorkölle,

LX.

při: přístup von přistaupiti; přiskoři, přjměři, přjročři, přjstřečři, přjwršři, přjslowj, Sprichwort, proverbium, přjhluchý, suburdus.

pro: průwod von proведу, průhon, prorok, propast, průčelj, frontispicium.

roz: rozdl von rozdělitj, rozkrok; rozum von um; různu; roztoz milý für rozmilý.

f, 1. cum, con, stoč, confluxus, von s und tekú; sgezd, sněm von segmu, swal, swaz. Vor b und d wird das f gelinder ausgesprochen, daher auch z für f geschrieben: zbor anstatt sbor, zběr, zděr. Vor vielen Substantiven wird f mit dem Vocal u, jetzt au, verbunden: saused, Nachbar, saukup, saupeř, adverbarius, saumrak, saurzice, Weizen mit Korn, saustruh, saukrvice, saukromj, sauloznjk.

f, 2. de, von, herab, swod von swedu, straz, præcipitium, spád, schody; scestný, deuius, schodný, sgezdny.

v: vnos von vnesu, vkrop, vtěk, da aber das v hier gedehnt werden soll, folglich in au übergeht, so sind aunos, aukrop, autěk in Böhmen üblicher. Vžitek macht eine Ausnahme, so auch vbohy.

w, we: wpád von wpadati. Manchmal geht das w in au (v) über: autok von wteku, autory von wtru, autěk, trama, von wtekati.

wy: wýklad oder weyklad von wykládati, weypad, Ausfall. Wylezu, wenn es hinaufkriechen bedeutet, ist aus wzlezu, so wie wýchod, Ausgang, aus wzchod entstanden. S. w3.

w3, auf, hinauf, wzhuru se wznáseti, wzegdu, aufgehen, wzhled von wzhlednu, wzýti, accipere, von w3 und giti, capere, daher wzátek, wzácný, acceptus, wznik von wzniknu, auch schon znik, zniknu; so auch zruřt anstatt wzruřt, zwod, Einführung auf die Güter, anstatt wzwod, worin das w verschlungen wird. Wzchod aber ward in wýchod (weychod) verändert. Vor einem f fällt das z in w3 weg: wstupowati, hinaufsteigen, wstáti, aufstehen.

z: zed von zditi, worin diti, děgi, facere, mit dem z zusammen gesetzt ist; zyst von zýstati, aus z und dem veralteten gýstati, quarere; zblawj von hlawá. Die Slowaken verwechseln oft das f mit z, daher schreibt Comenius in seiner Handbibel von 1658 zwlekli z sebe, wo doch die Mährischen Brüder richtiger swlekli s sebe schreiben. Zházal mocné z stolic, Luc, 1. 52. ist eben fehlerhaft geschrieben, anstatt řházel s stolic, weil hier eine Bewegung von oben herab angezeigt wird. S. f, 2. In zauti, ausziehen, ist z soviel, als das slaw. iz, ex, aus.

za: západ, Untergang, základ; zábradlj, záduššj, zámořj, zápolj, zá-
kampj, záloktj, záhořj, záprazj, záwazj, Gewicht, von wáha. Das neue ge-
machte Wort zástog, Gegenstand, ist doppelt fehlerhaft, da za nicht gegen, sondern
hinter dedeutet und stog keine bekannte Form für Substantive ist. Gegenstand buch-
stäblich übersetzt müſte předstaw oder předstawek heißen, objectum aber před-
wrzeš. Beispiele von zusammen gesetzten Fämininis auf a S. oben S. 6. S. VIII.
Oft dienen auch mehrere Umstandswörter zur Bestimmung des Grundwortes: pozá-
pomenauti von po:za=po und menu, nenáwist von ne:na und wist, zápo-
wéd von za=po und wéd, zpoznenáhla von z=po=z:ne: und nahlo.

Die Präposition bez, ohne, wird in der Zusammensetzung nur mit Substanti-
ven und Adjectiven verbunden: bezcestj, bezhrdlj, bezprawj, Unrecht, bezžic-
wotj, bezženstwj, calibatus, bezdětkyně. Hierher gehört das Slawische bezdna,
Abgrund, abyſsus. Bezbožný, gottlos, bezedný, bodenlos, bezděčný, undank-
bar, bezblawý, daher bezblawec, acephalus, beznohý, bezectný, bezelstný.

Die zweysylbigen Präpositionen sind fast gar nicht für die Zusammensetzung
gebraucht worden, doch kommt mimochod, meywalj, und der Ortsnahme Me-
zeřjč von mezy řeky vor. Okolostogičnost gehóret unter die neuern Mißgebur-
ten und ist eine elende Nachahmung des lat. Wortes circumstantia. Sonst werden
noch in der Zusammensetzung der Nennwörter folgende Partikeln als Bestimmungs-
wörter gebraucht: arcy, aus dem deutschen erz, arečknjže, Erzherzog, arcybi-
šup, Erzbischof u. s. f. Archanděl aber ist aus archangelus.

Ne, nicht, un, wird fast mit allen Redetheilen zusammengesetzt und reißt den
Ton, so wie die einsylbigen Präpositionen an sich: newjm, nescio, nebudu, non
ero; neduh, morbus, nečád, nešťěstj, Unglück; negápny, nezralý, unreif.
In netopyř, Fledermaus, ist to eingeschaltet, anstatt nepyř, implumis.

Ney, ehemals nay, dient zur Steigerung der Adjective. Dem Comparativ
vorgesetzt bildet ney den Superlativ: neymenššj, neyhlubššj. Dieß gilt auch von
Adverbiis: neywjce, neyméné.

Pra ist soviel als das Lateinische pro in proauus, pronepos, und wird nur den
Gattungsnahmen der Verwandtschaft vorgesetzt: pradéd, Urgroßvater, prabába,
Urgroßmutter, pravgec, proauunculus, prawnuš, pronepos.

S. 15. Ueberhaupt taugen auch die Adverbia zu Bestimmungswörtern in der Zu-
sammensetzung, besonders aber diejenigen, die sich auf o endigen. Mit blaho, (eu) ist je-
doch im Böhmischen nur blahoslawiti, selig preisen, zusammen gesetzt, im Slawis-
chen hingegen unzählige Wörter, da die zur orientalischen Kirche gehórenden Slawen die
Griechen nachahnten. Hujus compositionis, sagt mein Freund Fortunat Durich in
seiner Bibliotheca Slauica, Vol. I. p. 203. ex voce blago, & huic contrarie oppo-
sita zlo, aliisque partibus orationis Græcorum ingenio formatorum nominum pluri-
ma habemus exempla, vt mirer admodum eos, qui Slavicæ linguæ illam componen-
dis

dis vocibus aptitudinem negare vel in hoc genere paupertatem nobis obicere audent; cum nullibi magis, quam in Versione sacrae scripturae, facta Slavonica interpretationis collatione cum graeco contextu haec indoles Graeco-Slavonica quadringentis & quod excedit, vocibus ex *blago*-εὖ nimirum compositis demonstrari possit. Allein die Böhmen nahmen keinen Antheil an den slawischen Uebersetzungen der Bibel und anderer Schriften aus dem Griechischen, weil diese nicht für sie, da selbe durch ihre ersten Befehrer und Lehrer an die Lateinische Kirche gebunden waren, bestimmt seyn konnten. Sonst wäre es wohl unbegreiflich, wie sich von so viel hundert mit *blago* (*blaho*) zusammen gesetzten Wörtern nicht mehrere auch im Böhmischem sollten erhalten haben. *Blahoslaviti* aber ist eine Nachahmung von *beneficere*, so wie das neuere *dobročěti*. Mit *bole*, magis, das sich bey den Wenden in der Lausitz noch erhalten hat, ist der Name *Boleslaw*, so wie *Wáclaw* (*Wáceslaw*) mit *wáce*, jetzt *wjce* zusammen gesetzt. Von *darmo* sind *darmochleb*, *darmotlach* üblich. Mit *dlaubo*, *málo*, *mnoho*, *široko* giebt es mehrere Zusammensetzungen, meistens aber Nachahmungen der lat. oder deutschen Ausdrücke: *dlauhonohý*, longipes, *dlauhoruký*, longimanus, *dlauhowěký*, longaeus, beyin Hajek auch *dlauhowěčnost*, *dlauhomyslňý*, longanimis. *Malomocný*, *malomyslňý*, pusillanimis. *Mnohoblavý*, vielköpfig, *mnohorváňý*, multiformis, *mnohomluvný*, multiloquus, u. s. f. *Širokonohý*, breitfüßig. Mit *spolu*, vna, simul, hat schon *Beleslawin* und Andere verschiedene Wörter zusammen gesetzt: *spoluwěký*, coetaneus, *spoluwěčný*, coaeternus, *spolurovný*, coequalis, *spolupodstatňý*, consubstantialis, *spoludědic*, cohaeres, *spoluměšťěnjn*, Mitbürger. In *spolutoraryš*, Mitgesell, *spoluautrpnost*, Mitleiden, und in dem ganz neuen Worte *spoluau*, Mitglied, ist *spolu* ganz überflüssig, da das einfache Wort denselben Begriff ausdrückt. Man hat also zu ängstlich und buchstäblich die Ausdrücke fremder Sprachen nachzuahmen gesucht. Das veraltete *welc* kommt nur in *Welehrad* in Mähren und dem Worte *welcslawiti*, magnificare, hochpreisen, vor. *Welc* ward schon frühe durch *weliko* verdrängt: *welikocinný*, *welikomyslňý*, *welikomocný*, *welikomluvný*, lauter Nachahmungen von *magnificus*, *magnanimus*, *magnipotens*, *magniloquus*, so wie *wysokomyslňý* von hochmüthig. Mit *wýšše* (*weyš*) ist *Wyššehrad* zusammen gesetzt. Die Adverbia *dobře*, *zle* u. s. f. tangen nicht zur Zusammensetzung sondern nur *dobro*: *dobrowolňý*, beneuolus, *dobrodinj*, beneficium, und *zlo*: *zlowolňý*, maleuolus, *zlořěčný*, maledictus. So ist *Ihostegný* mit *Iho* und nicht mit *Ize* zusammengesetzt. Doch sagt man *bjledně*, *Bělehrad*.

§. 16. Die Adjective mit dem Concretionslaut *ý*, *á*, *é* versehen, sind zwar Bestimmungswörter des Substantivs außer der Zusammensetzung, können aber ohne Veränderung oder Wegwerfung des Concretionslautes zu keiner wahren Zusammensetzung gebraucht werden. So sind *dobrámyšl*, *kuřimor*, *kuřěit*, *kuřěnoha*,
čapj=

čapjnůžka, hadiskořen, mateřjdauffka, lauter Nahmen von Kräutern, keine ächten Zusammensetzungen, wenn sie gleich in der Aussprache und im Schreiben zusammen gezogen werden. Sie nähern sich den wahren Zusammensetzungen nur dadurch, daß sie zur Bezeichnung eines einigen concreten Objectes angewendet werden; noch mehr aber die zwey- und drehsylbigen Wörter weil der zweyte Theil den Ton verliert, wie zleyduch, Böfewicht, dobřytro, welches aus dobré gitro verkürzt ist.

1. Analogie für die Adjective, man warf den Concretionslaut des bestimmenden Adjectivs weg und verband es mit dem bestimmten Substantive: bělpuch beim Dalemil, welblaud, welryba, woben man wohl an Wallfisch dachte, swatwečer, Feyerabend. Teyden, auch týchoden, ist aus týž und den zusammen gesetzt, woben das ž wegsiel; čtitroba (sttitroba) aber, jetzt lačný život, ist aus tšst, Slawisch tššc, vacuus, und vtroba, venter, woben der Vocal v in i übergang. Diese Analogie ist aber gar nicht weiterhin befolgt worden, da sich nicht mehrere Beispiele davon finden lassen. Jedoch sind die Grundzahlen geden, dwa u. s. f. nach dieser Regel mit der Partikel krát verbunden worden: gedenkřát, einmahl, dwa-krát, zweymahl, stokrát, hundertmahl, tisýckřát, tausendmahl, gedenkřždý.

2. Analogie, wenn das Adjectiv zum Bestimmungsworte eines andern Adjectivs gemacht werden soll, so bekommt ersteres die Form eines Adverbii, es verändert daher seinen Concretionslaut und nimmt das o des sächlichen Geschlechts an: ostrowtipný, scharfsinnig, twrdossigný, hartnäckig, milosřdný, barmherzig. In wšše vertritt das e die Stelle des o: wššetečný, wššemohaucý u. s. f. Nach dieser Analogie werden also zwey Redetheile, das Adjectiv mit seinem Substantiv, zu einem Begriffe, der durch das zusammen gesetzte Wort dargestellt wird, vereinigt. Aus twrdá hlawa wird twrdohlawý, hartköpfig, aus křivý nos wird křivonosý, aus černé wlasý wird černowlasý, aus wodné tele wird wodnotelný, aus zlá wšle zlowolný u. s. f. So wird von černá hora das Adjectiv černohoršský, von kutná hora kutnohoršský, von malá strana malostranšský, von staré und nové město staroměstský und nowoměstský, von swatá hora swatohoršský, von malá moc malomocný, von zlá powěšt zlopowěštý richtig abgeleitet und zugleich zusammen gesetzt. Durch manche Zusammensetzungen wollte man nur längern Umschreibungen ausweichen. Dergleichen sind: cyzoložný, cyzozemec, gednorozec, holobřádek, nowokřténec, samoroštlý, samotžný, starobylý, starowěrec, šředozemný, mediterraneus, zlolege, zlatovšský, chrysofostomus, zlatohláwek, žiworodný, viiiparus. Nach dieser Analogie hat man auch sacrilegium, sacrilegus durch swatokřádek, swatokřádec, simonia durch swatokupectwž übersezt, woben eine Ellipsis Statt findet, da man hier nicht an swatá křádek u. s. w. denken darf. Comenius erfand das Wort samowognost, solipsismus, bedachte aber nicht, daß von dem Possessivo swžig kein Adjectiv mit ný abgeleitet werden kann. Wenn eine Zusammensetzung ächt sein soll, so müssen beyde Theile, der bestimmende sowohl als der bestimmte richtig abgeleitet

leitet seyn. In *hodnowěrný*, glaubwürdig, sind die Theile verkehrt, daher es einige lieber in *wjry hoden* oder *hoden wjry*, fide dignus, auflösen. Auch soll die Zusammensetzung ein bestimmtes Maß haben, welches nicht überschritten werden darf. Daher wird das *o* in *čtwero*, *patero*, *sedmero* u. s. f. verschlungen, wenn sie mit *násobný* zusammengesetzt werden: *čtwernásobný*, *paternásobný*, *sedmernásobný*. Am häufigsten sind die drey- und viersylbigen Zusammensetzungen, woben der Ton noch nichts leidet. Längere aber sind schleppend, weil der Ton im Böhmischem immer auf die erste Sylbe gelegt wird.

3. Analogie, das Adjectiv wird in ein Adverbium auf *o* verwandelt und mit einem einsylbigen, seltner zweisylbigen Substantiv zu einem Worte verbunden, wodurch das Substantiv seinen Ton verliert: *staroswat* anstatt *starý swat*, *šamopšse* anstatt *samá pšse*, *žiwotčich* anstatt *žiwý čich*. Diese Analogie befolgten die Alten nur in den eigenen Nahmen der Personen: *Swatopluk*, *Jaromjr*, und dann in neuen Nahmen für Pflanzen: *černobýl*, *ostropes*, *wšsedobr*, *zlatolečj*, und Thiere: *béloroz*, *chramosteyl*, *ostrowid*, bey den Alten *crocodillus*, später *Luchs*, *samolet*, *phœnix*. *Kratochwil*, *zlatohlaw*, *zloděg*, sind Nachahmungen der fremden Ausdrücke *Kurzweil*, *Goldstück*, *maleficus*. Was nun einmal allgemein angenommen ist, dagegen läßt sich nichts mehr einwenden, allein man muß doch warnen, daß nach dieser Analogie keine neuen Zusammensetzungen versucht werden, außer etwa im Scherze oder Spotte. Daher sind *ostrowjtr*, *aquilo*, *dobropán*, *Mercurius* im Kalender, *prwopočátek*, *prwomučednjš*, *protomartyr*, und ähnliche neuere Versuche eben nicht nachzuahmen. Wozu also *šmutnohra*, *weselohra*, anstatt *šmurná hra*, *weselá hra*? An Kürze wird ja dabey nichts gewonnen.

§. 17. Viel seltner kommt das Substantiv als Bestimmungswort in der Zusammensetzung vor. Man befolgte hierin ganz verschiedene Analogien. 1. Analogie, man verband das Substantiv ohne Biegungslaut mit einem andern: *nedwěd*, nach andern Dialecten *medwěd*, weil der Vár gern Honig frisst, *nocleh*, *Nachlager*, *žiwotčich*, *čertkus*, *kowkop*, beym Hajek ein Bergmann, *wrahbj*, *fratridea*, und vielleicht auch *hedwábj*. Nach dieser Analogie sind die eigenen Nahmen *Woytěch*, *Strechwas*, *Ludmila*, gebildet worden. Die neuern Wörter *půl-ostrow* und *půlzlatnjš* sind Nachahmungen fremder Ausdrücke. Hierher gehören nun auch zwey in der Apposition stehende Substantive, wenn das zweyte den Ton verliert: *pánbůh*, wie es gewöhnlich, auch ohne das *h* hören zu lassen, ausgesprochen wird, *pantáta*, dessen erster Theil nicht einmahl declinirt wird, *panjmáma*. 2. Analogie, das bestimmende Substantiv steht im Genitiv oder einem andern Casu und wird mit dem bestimmten zusammen gezogen. In *bohobogný*, *ctihodný*, *okamženj*, Augenblick, aus *oka* und *mženj*, *zemětresenj*, *terramotus*, *děkučieněnj*, *Danksgiving*, *lidjkrádce*, *zeměžluč*, *zeměplaz*, *pjdimužjšk*, *nobšleda*, *pedisequus*, *wéwoda*, *Heerführer*, von *wog*, *exercitus*, im Genitiv *woge*, ver-
fürzt

kürzt *wé*, wie *mé*, *twé*, *swé* anstatt *moge*, *twoge*, *swoge*, und vielleicht auch in *basáčert* steht der erste Theil der Zusammensetzung im Genitiv. Die Grundzahlen, *gedno* und *sto* ausgenommen, auch wenn ihr Substantiv durch die Zusammensetzung zu einem Adjective umgeschaffen wird, werden ebenfalls im Genitiv gebraucht: *dwauzetý*, *dwauobý*, *čtyrletý*, *čtyrhraný*, *pětiletý*, *sedmihradský*, so auch *pětiletý*, *pětiprstý*, *šestinedělka*, *sedmikráska*. In *Bobuslaw* steht der erste Theil im Dativ, vielleicht auch in *koniflec*. In *konipásek*, *ohnizil*, *pecyválek*, *zemi plaz* im Local, woben die Präpositionen *po*, *na*, *w* ausgelassen sind. Hierher gehören noch *howniwál* anstatt *howněwál*, *krminoš*, *dapifer*, anstatt *krměnoš*, und *podsebitj*, *nanebewzetj*, *předsewzetj*, *potměsilý*, von *potmě sil*. Folgende stehen im Accusativ, des Singulars oder Plurals, weil ihn das Verbum, aus dessen Wurzel der zweyte Theil besteht, erfordert: *brichopásek*, *drwoštép*, *kostilomka*, *kolomast*, *kolowrat*, *kozuluh*, *masogjdek*, *masopust*, *piwowár*, *swětloňoš*, das neue *swětlocišt*, *Lichtpuke*, *winopal*, *zlatotepec*, und der eigene Name *Hostiwjt*.

3. Analogie, man ersetze jeden andern Biegungslaut mit einem o, nach der zweyten Analogie für die Adjective S. 16. Sonach entstanden die ältern Zusammensetzungen: *muzoboystwo*, Männergewalt bey dem Dalemil, doch finde ich in Handschriften auch *mužeboyce*, homicida, nach der zweyten Analogie, *rukogmě*, ein Bürge, anstatt *rukau gmě* von *gmu*, *rukowět*, mit Einschaltung des *w*, anstatt *rukau get* von *gieti*, *giti*, *capere*, *obogetnj*, *oberučnj*, *gitrocel*, anstatt *gatrý cel* von *celiti*, heilen, *muchomůrka*, Fliegenschwamm, von *mořiti*, *mirchoplasťka*, *medogedka*, *ratolest*, *řitopásek*, *sazometný*, *štedopostj*, *wodotok*, *aqueductus*, *winohrad*, Weinberg, worin *hrad* nicht die gewöhnliche Bedeutung hat, *zymomřiwý* anstatt *zymau mřiwý*, *zymostráz*, in Handschriften auch *zemoplaz*, dem man nach der zweyten Analogie *zeměplaz* vorgezogen hat, wo es doch *zemi plaz* (*po zemi plazyti*) noch eher verdient hätte, *polodne*, besser *poledne*. Einige lassen sich wohl durch die Noth entschuldigen, wie *šamco-ložnj*, Knabenschänder, besonders die Nahmen der Thiere und Pflanzen, *kozodog*, *caprimulgus*, *kozorožec*, *capricornus*, im Thierkreise, *nosorožec*, *rhinoceros*, *oslobeyk*, in der Bibel *onocentaurus*, wenn gleich die meisten nur Nachbildungen fremder Ausdrücke sind. So ist *diwotworec* nach Wunderthäter, oder *thaumaturgus*, *swětlomuška* nach Lichtmücke, *obrazorusec* nach Bilderstürmer, *wlnonesný* nach laniger, *lidoged* nach Menschenfresser, *měšcorězec* nach Beutelschneider, wofür aber das einfache bessere *tasťár* üblicher ist, *wodopigán*, Wassertrinker, bey dem Comenius, wofür aber der ältere Reschelius *wodička* hat. Wenn man auch *prawdomluwný*, *veriloquus*, dulden muß, so kann doch *bláznowluwný*, *morologus*, nicht geduldet werden, da man nicht sagen kann, *blázna mluwiti*. *Ošlobonec*, Eseltreiber, bey dem Comenius, ist ganz ohne Noth gebildet, da man besser und gewöhnlicher *ošlár* sagt. Eben nicht besser sind *wodowjtr*, *aquilo*, bey dem Reschelius,

da man půlnočnj wjtr sagt, hodočwaffan für hodownjk, das alberne smrtos noš, Mars im Kalender, krasopanj und ähnliche Producte des spielenden Witzes, die der niedrigen Sprechart, wie hubotluk, kolohnát, und andere Schimpfwörter überlassen bleiben sollen. Das schlimmste hierbei ist, daß einige Neuere aus Pohls Schule solche ältere und neuere Mißgeburten in ihre Sprachbücher aufgenommen haben. So steht in Thams Wörterbuche bey Balgentreter mečhofflap, anstatt kalant, bey Halstuch křkotoč, křkonoš, wie lächerlich! Man thut also besser, wenn man entweder einfache Ausdrücke wählt, wo sie vorhanden sind, wie mučedlnjk, martyr, für das ekliptische křwoswědek, Blutzuge, hedwábnijk, bombyx, für hedwábočerw, Seidenwurm, swětluffka für swětlomuffka, oder sie auch erst, wenn es nöthig ist, nach der Analogie und den Bestimmtern und leicht verständlichen Formen bildet, da die Böhmische Sprache in der Zusammensetzung eben so eingeschränkt ist, als die Lateinische, und sich hierin nach der Deutschen am allerwenigsten richten kann. Schon vor mehr als 50 Jahren machte Dolejal in seiner Grammatik die Bemerkung, daß man die deutschen Zusammensetzungen nicht immer nachahmen könne. Quæ in lingua Germanica compositionum feracissima sunt composita, heißt es S. 266, non mox compositionem admittunt Slauonico-Bohemicam. Dieß wiederholte Bernolaf in seiner Etym. voc. Slau. und setzte hinzu: ex quibus aliqua per duas distinctas voces Slauicas, aliqua per unam reddi debent, ad hoc ut & indoles compositionis exprimatur & simul, was wohl zu merken ist, idiotismus Slauicæ linguæ obseruetur. Häufig hat der Böhme nur ein einfaches Wort, wo der Deutsche ein zusammen gefestetes gebraucht. So heißt Apfelbaum gablon, der Obstgarten štěpnice, der Weingarten winnice, das Sommerkorn gar, garina, und nicht wie Tham buchstäblich übersezte, letnj žito, das Handtuch ručnj, das Tischtuch vbrus, das Hufeisen podkowa, der Hutmacher klobaučnj, der Uhrmacher hodinár, der Neuboden senjk. Oft muß das bestimmende Wort in der deutschen Zusammensetzung durch eigene Formen des Adjectivis umschrieben werden. So ist das Regenwasser dešťowá woda, in Mähren auch nur dešťowka, das Flußwasser řičná woda, das Meerwasser mořská woda. Oft auch durch den Genitiv des Substantivis: Heuschaber, kupa sena u. s. f. Oft durch das Substantiv mit einer Partikel: Halstuch, štátek na křk, schneeweiß, bily jako snij, zuckeressig, ocet z cukru oder cukrowý ocet, nicht, wie Tham dieß Wort erklärte, kysely cukr. Für diejenigen Wörter, in welchen das Verbum den ersten Theil der Zusammensetzung ausmacht, haben die Böhmen eine eigene Form des Adjectivis, das vom Verbo abgeleitet wird. Beispiele davon stehen oben S. XLVI. Daher sind auch bey den Formen der Substantive diejenigen an ihrem Orte bemerkt worden, durch welche die deutschen Zusammensetzungen ersetzt werden können.

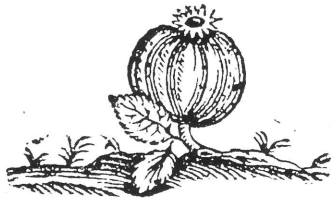
§. 18. Am seltensten nehmen die Verba die erste Stelle in der Zusammensetzung ein. Außer den eigenen Nahmen, als Boriwog von boriti, kämpfen, Modlibob,

boh, Spirihněw, Wladislaw, Wratislaw, Zbyhněw, Strězylawa von strebu, Zdislawu u. s. f. und nebst einigen pöbelhaften Ausdrücken und Schimpfwörtern, als kazyswět, tluchuba, masthuba, beim Doležal auch sussihrnek, podrazynoha, beim Bernolak auch lapikurka, kommen nur wenige Beispiele vor. Dem Feindotter gab man den Namen hubilen, kazylen, dem Blutegel nannte man nach dem Lat. languisuga strěbikrewka, da doch pigawice oder pigawka allgemein angenommen ist, eine blutstillende Arznei stawikrew, für den Nordwind erfand Reschelius den Namen hubiwjtr, der aber längst wieder vergessen wurde; tratiwod aber, cloaca, kommt schon öfter vor. Nach dieser Analogie ward auch viel später das kindische kratiknot, Lichtpuke, buchstäblich Kürzedocht, erfunden, wo doch in der Bibel für emunctorium vteradlo gebraucht wird. In bohlaw cicutu, von boleti, ward das mildernde e eingeschaltet, anstatt bolhlaw. Da in diesen Beispielen der Imperativ dem Substantiv vorgesetzt wird, so sind es eigentlich kurze zusammen gezogene Sätze, so wie auch nezaboh. In einigen ließ man den Biegungslaut des Imperativs weg: drhlen, Flachstriffel, trnož von tru; andern gab man den Endvocal o und machte sie gleichsam zu Adverbien: horohaffe, fauilla, trāsořteř, sonst pliska, wrothlaw, Wendehals, ein Vogel, kakosyrna beim Hajek, anstatt řáč. Man nahm auch schon in frühern Zeiten deutsche Zusammensetzungen auf, die man aber oft nach böhmischen Formen modelte: werpānek ist die Werkbank, heytman der Hauptmann, wānoce Weihnachten, wo nur der letzte Theil, so wie in bawlina, Baumwolle, übersetzt wurde; mařtal ist von Marřtal, Jarmark aus Jahrmarkt, und wiewohl man den Markt trh nennt, so ist es doch den meisten Böhmen bequemer Jarmark zu sagen, als ročnj trh. Oft aber sind die fremden Ausdrücke kaum mehr kennbar. Wer denkt wohl bey rumpāl an Kollbaum, bey hambālky an Hahnenbalken? Oft bekam das fremde einfache Wort durch einen Zusatz die Gestalt eines zusammen gesetzten. So entstand licměrnjř, licoměrnjř, hypocrita, aus Gleisner, Gleimer, wo man doch, wenn man nicht auf die fremde Abkunft Rücksicht nimmt, leicht versucht werden kann, an lice und mēřiti zu denken. Allein, da die ersten Lehrer der westlichen Slawen deutsche Priester waren, so ist es leicht zu begreifen, wie dieses Wort in die älteste Böhmisches Uebersetzung der Evangelien für hypocrita, und noch öfter für pharisāus aufgenommen werden konnte. Im Böhmischen Dialekte in Krain ist listimarn so viel als legisperitus, man verwechselte also nur die Ausdrücke scriba, pharisāus, hypocrita, da sie oft neben einander stehen.

Jungen Schriftstellern, die oft durch ihren spielenden Witz zu unnötigen Neuerungen in unsrer Sprache, die meistens in geschmacklosen Nachahmungen und buchstäblichen Uebersetzungen deutscher Zusammensetzungen bestehen, verleitet werden, mag folgende Stelle aus Adelungs umständlichem Lehrgebäude der Deutschen Sprache S. 582 zur Warnung dienen: „Die Zusammensetzung hat
keinen

LXVIII.

„Keinen andern Nutzen, als die Kürze; diese aber ist niemahls der höchste,
„nicht einmahl ein sehr wichtiger Endzweck der Sprache, sondern muß alle-
„mahl sowohl der Reinigkeit und Richtigkeit, als der höchsten möglichen
„Verständlichkeit, als endlich auch dem Wohlklange nachstehen; wenn für die-
„se drey hinlänglich gesorgt ist, dann erst kann die Kürze, als ein Nebenun-
„stand in Erwägung kommen. Die Sprachrichtigkeit verbiethet alle Zusammen-
„setzungen, welche wider die bisher angezeigten Analogien sind; die höchste mög-
„liche Verständlichkeit verwirft alle, welche dunkel oder zu lang sind und des-
„ren Sinn nicht sogleich aus der Zusammensetzung ersichtlich ist; der Wohl-
„klang aber alle, woben nur irgend einige Härte zu besorgen ist.“

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK

Zkratky

aj.	a jiné
adj.	adjektivum
adv.	adverbium
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
cit.	citace, citujeme
lat.	latinsky
např.	například
komp.	kompozitum
kompoz.	kompozičně
odv.	odvozené
popř.	popřípadě
psl.	praslovansky
pův.	původní, původně
r.	rok
řec.	řecky
stč.	staročesky
subst.	substantivum, substantivní
tzv.	takzvaně

Značky

Čel	F. L. Čelakovský
Chmel	J. K. Chmelenský
Kam	J. V. Kamarýt
Pol	M. M. Z. Polák
ESM	Etymologický slovník jazyka českého Václava Machka
GSS	Gebauerův Slovník staročeský, A-J I., K-N II. díl
JS	J. Jungmann, Česko-německý slovník
NŘ	Naše řeč

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Básně, Epigramy a Selanky*. Nakl. I. L. Kober, Praha (rok vydání neuveden).

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Kvítí*. F. Frýdecký (ed.). Nakl. Kryl a Scotti, Nový Jičín 1926.

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Ohlas písní ruských. – Ohlas písní českých*. Nakl. J. Otty, Praha (rok vydání neuveden).

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Padesátka z mé tobolky*. Nakl. Grafická Edice Veraikon, Praha 1918.

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Pomněnky Vatavské*. 5. svazek Soukromé edice Stolístek, Nakl. J. Jelínek, Frenštát pod Radhoštěm 1947.

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Růže stolistá*. F. Zákrejs (red.), 5. vydání. Nakl. I. L. Kober, Praha (rok vydání neuveden).

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Růže a jiné kvítí*. Výbor ze spisů F. L. Čelakovského. Nakl. F. A. Urbánek, Praha 1899.

ČELAKOVSKÝ, F. L., *Smíšené básně*. Nakl. F. Vaškovský, Praha 1906.

CHMELENSKÝ, J. K., *Vybrané spisy*. Nakl. I. L. Kober, Praha 1870.

KAMARÝT, J. V., *Kancionál svato-klokotský*. P. Jan Ev. Hulákovský (ed.). Nakl. J. Hniličky, Tábor 1869.

KAMARÝT, J. V., *Komu pěji*. Milan Kopecký (ed.), 1. vydání. Vyšehrad, Praha 1983.

KAMARÝT, J. V., *Sebrané světské a duchovní básně*. F. D. Kamarýt (ed.), Nakl. E. Grégra, 1867 (místo vydání neuvedeno).

KAMARÝT, J. V., *Smíšené básně*. Nakl. J. Fetterlové z Wildenbrunu. Praha 1822.

KAMARÝT, J. V., *Pomněnky*. J. F. Zítek (ed.). Nakl. V. Kotrba. Praha 1898.

POLÁK, M. M. Z., *Básnické spisy*. Nakl. J. Otty, Praha 1907. (Vznešenost Přírody – otisk z vydání z r.1819, Vznešenost přirozenosti – otisk 1. vydání na r. 1813).

JUNGMANN, J., *Česko-německý slovník*. I., II., III., IV., V. díl. 2., nezměněné vydání, I. díl: Academia, Praha 1989, ostatní díly: Academia, Praha 1990.

MACHEK, V., *Etymologický slovník jazyka českého*. Fotoreprint podle 3. vyd. z roku 1971. NLN, Praha 1997.

GEBAUER, J., *Slovník staročeský*. A-J I., K-N II. díl. Academia, Praha 1970.

Základní literatura

BOZDĚCHOVÁ, I., *Tvoření slov skládáním*. ISVN, Praha 1996.

CURÍN, F., *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985.

JANEČKOVÁ, M., *Barokní pozadí složených adjektiv v Máchově díle* (v tisku).

MEJSTRÍK, V., *Tvoření slov skládáním*. In: *Mluvnice češtiny I*. Praha 1986.

ŠLOSAR, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999.

Širší literatura

Dějiny české literatury II. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960.

Hlavní redaktor Jan Mukařovský, redaktor svazku Felix Vodička a kolektiv autorů.

DOBROVSKÝ, J., *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der böhmischen Sprache dargestellt*. Praha 1799.

HAUSER, P., *Nauka o slovní zásobě*. SPN, Praha 1986.

HAUSER, P., *Složená slova s polo-, polou-, půl-*. NŘ, 55, 1972, s. 141-144.

HAUSER, P., *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1978.

HELCL, M., *Současné tendence při tvoření slov skládáním v češtině*. NŘ, 55, 1972, s. 115-124.

HUBÁČEK, J., *Adjektivní kompozita v předobrozenské homiletice*. In.: *Profesor Hauser jubilující*. SPPFMU, Brno 2001, s. 117-118.

HUBÁČEK, J., JANDOVÁ, E., SVOBODOVÁ, J., *Čeština pro učitele*. Vade mecum bohemiae, Opava 2002.

KNAPPOVÁ, M., *Politickoekonomický, nebo politicko-ekonomický?* NŘ, 54, 1971, s. 141-156.

KOČÍ, J., *České národní obrození*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1978.

MUKAŘOVSKÝ, J., *Kapitoly z české poetiky*. II. díl. Nakladatelství Svoboda, Praha 1948.

POLÁK, J., *Česká literatura 19. století*. SPN, Praha 1990.

- Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 2003.
- RUSÍNOVÁ, Z., *Současná česká morfologie*. MU, Brno 1993.
- RUSÍNOVÁ, Z., *Tvoření slov v současné češtině*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1980.
- Slovník českých spisovatelů*. Nakladatelství Libri, Praha 2005. Zpracoval kolektiv autorů pod vedením Věry Menclové a Václava Vaňka.
- SAK, R., *Josef Jungmann: život obrozence*. Vyšehrad, Praha 2007.
- ŠLOSAR, D., *Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině*. NŘ, 77, 1994, s. 147-154.
- ŠMILAUER, V., *Novočeské tvoření slov*. SPN, Praha 1971.
- ŠŤASTNÝ, R., *Čeští spisovatelé deseti století*. HQ Kontakt, Praha 2001.
- TUREČEK, D., *Česká literatura národního obrození*. PF JU, České Budějovice 1995.
- ZAPLETAL, Z., *Literatura národního obrození*. SPN, Praha 1973.
- ZÁVODSKÝ, A., *František Ladislav Čelakovský*, Melantrich, Praha 1982.

Internetové zdroje

Wikipedia, *Josef Jungmann*. http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Jungmann [doloženo k 31. 3. 2008]